

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน กรณี อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ได้มีแนวคิด / ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการวิจัย ดังนี้

- 2.1 แนวคิดความเข้มแข็งของชุมชน
- 2.2 แนวคิดเรื่องกลุ่มน้ำและกระบวนการจัดการเชิงพื้นที่ทางนิเวศและการเมือง
- 2.3 แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- 2.4 แนวคิดการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ
- 2.5 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน
- 2.6 แนวคิดทุนทางสังคม
 - 2.6.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
 - 2.6.2 แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน
 - 2.6.3 แนวคิดเครือข่ายชุมชน
 - 2.6.4 แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน
- 2.7 การจัดการทรัพยากรน้ำตามทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ
- 2.8 การจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร
- 2.9 นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำ
- 2.10 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดความเข้มแข็งของชุมชน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2541) กล่าวว่า การพัฒนาจะมีประสิทธิภาพจะอาศัย ชุมชนที่เข้มแข็ง (Civil Community) เนื่องจากคนแต่ละคนไม่อาจอย่างลำพังได้จำเป็นต้องอยู่กันเป็นกลุ่มก้อนเป็นกลุ่มสังคม (Social group) หรือเป็นครอบครัวหรือชุมชน ถ้าการพัฒนาเน้นที่การพัฒนาคนด้านเดียวจะไม่มียั่งยืนถาวรเพียงพอ การมีชุมชนที่เข้มแข็งอาจเกิดจากกลุ่มสังคมและครอบครัวเข้มแข็งหรือมั่นคงหรือด้วยเหตุผลสลับกันก็ได้

ชุมชนที่เข้มแข็งมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. เป็นชุมชนเรียนรู้ (learning organization) ชุมชนเรียนรู้คือ การเรียนรู้ของสมาชิกกลุ่มใหญ่หรือสมาชิกทั้งหมดของชุมชน ช่วยกันเรียนรู้หมายความว่า ชุมชนต้องตื่นตัวตลอดเวลาคือ รู้ข่าวคราวทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของประเทศ รวมทั้งการเพิ่มพูนความรู้บางด้านที่จำเป็น เช่น ด้านอาชีพ ด้านการเมือง การปกครอง การเรียนรู้ที่เน้นว่าต้องเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ เรียนรู้จากการลงมือทำ และทำร่วมกันหลายคนหรือทำด้วยกันเป็นกลุ่มก้อน จึงได้มีการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เกิดความรู้จากการปฏิบัติซึ่งเป็นความรู้จริง

2. เป็นชุมชนที่รู้จักจัดการตนเอง (Community management) คือ การเป็นชุมชนที่มีความสามารถในการจัดการตนเองได้ การจัดการ (management) นั้น ประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญคือ การวางแผน (Planning) นั่นคือ ชุมชนจะต้องมีโครงการของชุมชน โดยในโครงการหรือแผนจะต้องระบุว่า ชุมชนจะทำอะไร (What) ใครจะทำ (Who) ทำที่ไหน (Where) ทำเมื่อไหร่ (When) และทำอย่างไร (How) การจัดการกระบวนการ (Organizing) เพื่อดำเนินการตามแผนข้อแรก ต้องเตรียมคน เตรียมวัสดุ เตรียมเงิน ในส่วนที่เกี่ยวกับคน จะต้องมีการวางแผนว่าใครจะทำอะไร ตอนไหนมีการฝึกทักษะที่จำเป็นและนัดหมายการลงมือทำไว้ให้เรียบร้อย

3. การลงมือดำเนินการตามแผน (Implementing) ขั้นนี้ คือการเอาแผนหรือโครงการมาวางแผนแล้วปฏิบัติตามเป็นขั้นตอนจนกว่าจะเสร็จงาน

4. การประเมิน (Evaluation) เมื่อการดำเนินงานเริ่มขึ้นแล้ว สิ่งที่จะต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการดำเนินงานตามแผนคือการตรวจสอบงาน (Monition) เพื่อให้แน่ใจว่างานเริ่มและดำเนินการตามเป้าหมายหรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคอย่างไรหรือไม่ แก้ปัญหาอุปสรรคสนับสนุนส่วนดำเนินไปได้แล้วให้ดียิ่งขึ้น และตอนท้ายเมื่องานเสร็จลง มีการประเมินงานอีกครั้งหนึ่งว่า ได้มีการดำเนินงานครบถ้วนถูกต้องตามที่วางแผนไว้หรือไม่ สรุปปัญหาและแนวทางทั่วไปรวมทั้งบทเรียนที่ได้จากการทำงานโครงการ มีข้อเสนอแนะและแนวการใช้ประโยชน์จากผลสำเร็จอันนี้ร่วมกัน

2.2 แนวคิดเรื่องลุ่มน้ำและกระบวนการจัดการเชิงพื้นที่ทางนิเวศและการเมือง

แนวคิดเรื่อง “ลุ่มน้ำ” พัฒนามาจากองค์ความรู้ทางนิเวศวิทยาที่ศึกษาระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่า สิ่งมีชีวิต และอื่นๆ ที่ประกอบกันเป็นหน่วยทางนิเวศหน่วยหนึ่ง โดยใช้สันปันน้ำเป็นเส้นลากแบ่งขอบเขตของหน่วยทางนิเวศ จุดเริ่มต้นของความรู้ลุ่มน้ำจึงเป็นความรู้ในทางนิเวศกายภาพ

การนำเอาแนวคิด “ลุ่มน้ำ” (Watershed) มาใช้กับการพัฒนามีที่มาจากการพัฒนาลุ่มน้ำเทนเนสซี (Tennessee Valley Authority - TVA) ประเทศสหรัฐอเมริกา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476

โครงการดังกล่าวมีเป้าหมายการจัดการทรัพยากรแบบผสมผสานเพื่อการพัฒนารอบด้าน ทั้งด้าน เศรษฐกิจ การพลังงาน การชลประทาน การเกษตร การรักษาระบบนิเวศ เนื่องจากเห็นว่าการพัฒนา ด้านต่างๆ มีความเชื่อมโยงกัน ต่อมารูปแบบของโครงการ TVA ได้ถูกนำมาใช้ในประเทศต่างๆ ใน การพัฒนาอย่างบูรณาการบนฐานของหน่วยงานนิเวศกายภาพและหน่วยงานสังคมที่มีของเขตชัดเจน

สำหรับประเทศไทย แนวคิดเรื่องลุ่มน้ำเป็นที่รับรู้ในแวดวงด้านนิเวศวิทยาเชิงอนุรักษ์มา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 เริ่มต้นจากนักวิทยาศาสตร์ที่สนใจการจัดการต้นน้ำ โดยดำเนินการวิจัยการจัดการ ลุ่มน้ำบนภูเขาซึ่งก็สะท้อนได้ว่า แนวคิดลุ่มน้ำในสายตานักวิทยาศาสตร์ขณะนั้นยังจำกัดเฉพาะการ จัดการพื้นที่ต้นน้ำ โดยยังไม่ครอบคลุมนิเวศวิทยาลุ่มน้ำทั้งระบบ เนื่องจากงานจัดการพื้นที่ต้นน้ำ ยังไม่ครอบคลุมนิเวศลุ่มน้ำทั้งระบบ เนื่องจากงานจัดการของกรมป่าไม้จะอยู่ในเขตต้นน้ำของ ลุ่มน้ำเป็นหลัก

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2543) ได้อ้างงานศึกษาของบลายกี (Blaikie 1985) และกิบส์ (Gibbs, 1986) ว่าบ่อยครั้งที่การจัดการลุ่มน้ำไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากทิศทางนโยบายและการ ปฏิบัติการมักมุ่งไปที่การจัดการแง่มุมเดียวบนฐานของชีวภาพหรือแง่มุมทางเทคนิค หรืออีกทาง หนึ่งก็มุ่งแต่มิติทางเศรษฐศาสตร์ แต่ขาดการทำความเข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างระบบ นิเวศกับระบบทางสังคม ซึ่งขอบเขตทางสังคมและการเมืองหาได้สอดคล้องกับหน่วยงานนิเวศ อย่างตายตัว การทำความเข้าใจลุ่มน้ำจะต้องมีมิติประวัติศาสตร์ มิติเศรษฐกิจสังคม และนิเวศวิทยา จังชมนชนท้องถิ่น ตลอดจนเห็นความเชื่อมโยงระหว่างต้นน้ำกับปลายน้ำ เพื่อนำไปสู่การจัดการลุ่ม น้ำเชิงสถาบัน โดยมีชุมชนท้องถิ่นเป็นฐาน

ปมปัญหาการจัดการลุ่มน้ำในประเทศไทยมีหลายด้าน ชูศักดิ์ (2543) ได้ตั้งประเด็นว่า ในทางการเมืองของการพัฒนา ต้นน้ำหรือลุ่มน้ำตอนบนเป็นภูมิภาคชั้นรอง เป็นพื้นที่ห่างไกลและ เข้าถึงได้ยาก ในด้านเศรษฐกิจก็เป็นหน่วยงานเศรษฐกิจหน่วยสุดท้าย ลุ่มน้ำตอนบนยังเป็นพื้นที่ ของผู้คนที่เป็นคนค้อยอำนาจทางการเมือง ห่างไกลจากบริการของรัฐ เมื่อเปรียบเทียบกับลุ่มน้ำ ตอนล่างพบว่า ระบอบสิทธิในพื้นที่ลุ่มน้ำตอนบนมักยึดถือตามประเพณี สิทธิส่วนรวมหรือสิทธิ ชุมชน ซึ่งแตกต่างจากบริเวณท้ายน้ำที่เป็นศูนย์กลางอำนาจ

องค์กรชุมชนในหลายพื้นที่ก็ได้สานความร่วมมือกันในการสร้างระบบการจัดการทรัพยากร ส่วนรวม จนได้พัฒนาเป็นแนวคิดการจัดการรูปแบบใหม่ที่เป็นทางเลือกภายใต้ทฤษฎีการจัดการ ทรัพยากรส่วนรวม (Commons Property) เช่น การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน ซึ่งได้มีงานศึกษาวิจัย เกี่ยวกับการจัดการน้ำในชุมชนของนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นจำนวนมาก เช่น งานวิจัย ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรน้ำภาคเหนือ โดย ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2543) เศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำ โดย

พรพิไล เลิศวิชา (2546) เหมืองฝายเพื่อการพัฒนาชุมชน และนิเวศสู่ความยั่งยืน โดยอุไรวรรณ ตันกิมหยง (2528) เป็นต้น

ทฤษฎีการจัดการทรัพยากรส่วนรวม (Commons Property) มีเป้าหมายการจัดการเพื่อความยั่งยืนของระบบนิเวศเศรษฐกิจชุมชนและความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรอย่างเท่าเทียม โดยอาศัยรากฐานวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม ผสานกับการสร้างองค์การจัดการแบบใหม่ ชุมชนเข้ามาบริหารจัดการร่วมกัน แนวคิดทรัพยากรส่วนรวม ได้รับการพัฒนางานมีพลังการอธิบายที่ชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะภายใต้กระแสตลาดเสรีที่ทำให้ทรัพยากรทุกอย่างกลายเป็นสินค้า และไหลไปสู่การผูกขาดของทุน แต่ระบบการจัดการทรัพยากรเป็นสิ่งที่กลไกตลาดยังไม่สามารถทำให้เป็นสินค้าได้

ดังนั้นแนวทางการจัดการทรัพยากรของชุมชนจึงสามารถเข้ามาอุดช่องว่างการจัดการกระแสหลักที่มีอยู่ได้ โดยการแก้ปัญหาการจัดการของรัฐที่ไร้ประสิทธิภาพเพราะขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน และแก้ปัญหาการจัดการแบบตลาดเสรีที่ทำให้การถือครองทรัพยากรที่ดินไม่เป็นธรรม จนส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ ซึ่งก็ได้ที่ความพยายามเอาจุดแข็งของการจัดการหลายแบบเข้ามาเป็นการจัดการเชิงซ้อน โดยมีชุมชนเป็นฐานแต่การขาดความสัมพันธ์ของการจัดการหลายระบบให้ลงตัวนั้น ต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเฉพาะที่เฉพาะแห่งไม่สามารถสร้างมิติเชิงเดี่ยวได้ ดังนั้นทฤษฎีการจัดการโดยชุมชนและการจัดการเชิงซ้อนจึงมีความยืดหยุ่นหลากหลายอยู่มาก

2.3 แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

Becky J. Brown อ้างใน วราพร ศรีสุพรรณ (2534) ว่าได้เสนอลักษณะของการพัฒนาแบบยั่งยืนไว้ ดังนี้

1. มีความต่อเนื่องของเผ่าพันธุ์มนุษย์บนโลก โดยมีการให้กำเนิดชีวิตใหม่และผู้ที่เกิดใหม่สามารถอยู่รอดเติบโตและมีลูกหลานต่อเนื่องไปในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย
2. สามารถรับปริมาณสำรองของทรัพยากรทางชีวภาพ และสามารถให้ผลผลิตทางการเกษตรได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน
3. มีจำนวนประชากรมนุษย์คงที่
4. สามารถจำกัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
5. เน้นการพัฒนาในระดับ Small-Scale และในรูปแบบพึ่งตนเองได้ (Self-reliance)
6. สามารถรักษาระบบนิเวศน์และคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้อย่างต่อเนื่อง

Edward B. Barbier อ้างใน วราพร ศรีสุพรรณ (2534) ได้เสนอว่า การพัฒนาเศรษฐกิจแบบยั่งยืน เป็นรูปแบบการพัฒนาที่สามารถตอบสนองต่อเป้าหมายของระบบ 3 ระบบด้วยกัน คือ

ระบบทางชีววิทยา ระบบเศรษฐกิจ และระบบสังคม โดยที่แต่ละระบบสามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมายของตนเองได้ ทั้งนี้เป้าหมายของระบบทางชีววิทยา คือ การนำไปสู่ความหลากหลายทางพันธุกรรม (Genetic Diversity) ความสามารถในการกลับคืนสู่สมดุลในกรณีที่ถูกรบกวนหรือถูกใช้ไป (Resilience) และความสามารถในการให้ผลิตผลทางชีวภาพ (Biological productivity)

เป้าหมายของระบบเศรษฐกิจ คือ การนำไปสู่การได้รับความต้องการขั้นพื้นฐานอย่างเพียงพอ ส่งเสริมให้เกิดการเท่าเทียมกันและมีสินค้าและบริการเพิ่มขึ้น

เป้าหมายของระบบสังคม คือ การนำไปสู่ความหลากหลายในวัฒนธรรม มีสถาบันที่ยั่งยืนยาวนาน มีความเป็นธรรมทางสังคม และมีส่วนร่วมจากผู้คนต่างๆ ในสังคม

การพัฒนาอย่างยั่งยืนจะเป็นจุดที่ทั้ง 3 ระบบ สามารถพัฒนาเองไปได้สูงสุด โดยจะเป็นส่วนที่ทับซ้อนกันของทั้ง 2 ระบบ

ศักดิ์สิทธิ์ ศรีเดช (2543) กล่าวถึง ความหมายและความเป็นไปได้ของการพัฒนาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนว่า เป็นการนำเอาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมมาใช้ประโยชน์อย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งด้านเวลา ปริมาณ และสถานที่ รวมทั้งการดูแลรักษาฟื้นฟู เพื่อที่จะให้มีทรัพยากรสิ่งแวดล้อมมาใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป โดยไม่ก่อให้เกิดการเสื่อมสลาย สูญเสีย หรือหมดสิ้นไป จากการนำมาใช้ประโยชน์ ดังกล่าว

เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องนำทรัพยากรสิ่งแวดล้อมมาใช้ประโยชน์ เพื่อการดำรงชีวิต และเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของประชากรดังกล่าวแล้ว ฉะนั้นถ้าไม่มีการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องเหมาะสมแล้ว ปัญหาที่จะเกิดขึ้นอย่างแน่นอนในอนาคตก็คือ การขาดแคลนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก รวมทั้งปัญหาจากมลพิษหรือของเหลือทิ้งที่เกิดจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากร

ดังนั้น การพัฒนาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องดำเนินการให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างจริงจัง เนื่องจากการใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันเพิ่งจะเริ่มตระหนักในเรื่องดังกล่าว และมีแนวโน้มอาจจะดำเนินการไปได้ด้วยดี ทั้งนี้เพราะทรัพยากรสิ่งแวดล้อมต่างๆ มีปริมาณน้อยลงในขณะที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตลอดเวลา

2.4 แนวคิดการจัดการ และการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ

ปราโมทย์ ไม้กลัด (2541) อุดตอธิตติกรมชลประทาน ได้บรรยายพิเศษ การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย ได้กล่าวถึงการจัดการว่าหมายถึง การดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกันอย่างเป็นระบบสัมพันธ์กัน เพื่อให้มีประสิทธิภาพและประโยชน์สูงสุด ส่วนคำว่าการจัดการน้ำ (Water Management) จะมีความหมายครอบคลุมกว้างมาก ทุกกิจกรรมหลายๆ กิจกรรมรวมอยู่ด้วยกัน ไม่ใช่เพราะการส่งน้ำหรือเอาน้ำไปแจก แต่เป็นการดำเนินการ

อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกันอย่างเป็นระบบสัมพันธ์กัน เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำท่วมและปัญหาน้ำเสีย การบริหารจัดการน้ำนั้นด้วย นับตั้งแต่ทรัพยากรที่ดินรวมไปถึงทรัพยากรคน การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ถ้าไม่เอาคนในกลุ่มน้ำเข้ามาเกี่ยวข้องก็คงไม่สำเร็จ คนที่เข้ามาจะต้องมีบทบาทในการรับรู้เรื่องการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการใช้น้ำของเขา เขามีสิทธิอย่างไร เขาจะอย่างไร เป็นเรื่องสำคัญ

นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงการจัดการทรัพยากรน้ำว่าจะต้องมี 5 กิจกรรมใหญ่ ได้แก่

1. การพัฒนาแหล่งน้ำ หรือการจัดการน้ำ มุ่งถึงการจัดหาน้ำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ด้านต่างๆ ตามศักยภาพของทรัพยากรน้ำ วางแผนการใช้น้ำอย่างมีระบบเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดมีใช้อย่างยั่งยืน

2. งานจัดสรรน้ำและใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพในแต่ละลุ่มน้ำ จำเป็นที่จะต้องมีระบบกิจกรรม งานจัดสรร และใช้ทรัพยากรน้ำที่มีประสิทธิภาพ

3. การอนุรักษ์แหล่งน้ำในลุ่มน้ำ ลุ่มน้ำประกอบด้วย พื้นที่หน้าที่ เรียกว่า ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ พื้นที่ต้นน้ำ ต้องอนุรักษ์ด้วยระบบป่า ในแหล่งน้ำธรรมชาติบางแหล่งต้นเงินมีวัชพืช สิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาน้ำให้มีคุณภาพดี เป็นหน้าที่ของประชาชนที่จะต้องร่วมมือกันรักษาแหล่งน้ำ คูแล่น้ำธรรมชาติให้มีคุณภาพ

4. การแก้ไขปัญหาหน้าท่วม เป็นกิจกรรมสำคัญ เพราะธรรมชาติประเทศไทย เราตั้งอยู่เขตฝนตกมาก ในช่วงเดือนสิงหาคม – ตุลาคมในภาคเหนือ

5. การควบคุมคุณภาพน้ำ ซึ่งขณะนี้ปัญหานี้เป็นปัญหาสำคัญของประเทศ ทั้งในชุมชนเล็กชุมชนใหญ่ รวมถึงพื้นที่เกษตรกรรม ประสบปัญหาน้ำเสีย

ปัญหาในการใช้ทรัพยากรน้ำ

การใช้ทรัพยากรน้ำ อาจก่อให้เกิดปัญหาการขัดแย้งขึ้นได้หลายรูปแบบ แต่พอจะแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะกว้างๆ ได้แก่

1. ขัดแย้งในเรื่องปริมาณน้ำ

2. ขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ที่อาจจะได้รับจากแหล่งน้ำ

3. ขัดแย้งในเรื่องคุณภาพน้ำ

2.5 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวคิดการมีส่วนร่วมซึ่ง ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (2529) กล่าวว่า ความล้มเหลวในการดำเนินการพัฒนาในอดีตที่เน้นและให้ความสำคัญกับบทบาทของคนนอกชุมชน มากกว่าความสามารถของคนในชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมาย มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาทางออกด้วยตัวของเขาเอง รวมทั้งการตัดสินใจและการประเมินผลด้วยตนเองว่าดีหรือไม่อย่างไร

ในปัจจุบันมีการกล่าวถึง แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนกันอย่างแพร่หลาย แต่ก็ยังมองในทัศนะและการตีความที่แตกต่างกันไป เสน่ห์ จามริก (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย โดยเริ่มต้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่มีผลประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นกิจกรรมที่สัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชุมชน และสุริชัย หวันแก้ว (2530) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมคือการที่ชุมชนสามารถควบคุมทรัพยากรและสถาบันต่างๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่ เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ จะต้องยึดแนวปฏิบัติดังนี้

- ต้องถือว่าชุมชนเป็นหลักในการแก้ปัญหาแบบการพึ่งตนเอง องค์กรจากส่วนกลางเป็นเพียงแค่ตัวกระตุ้น ตัวเสริม หรือสนับสนุนเท่านั้น
- กิจกรรมการพัฒนาจะต้องเริ่มจากพื้นฐานของชุมชน เพื่อเพิ่มศักยภาพในการแก้ปัญหา สร้างความมั่นใจในตนเอง ของคนในชุมชนนั้น
- การมีส่วนร่วมของชุมชนจะครอบคลุมถึงการกระจาย และการสื่อสารข้อมูลเพื่อการพัฒนาจิตควมรับรู้ความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในท้องถิ่นด้วย

ส่วนในความหมายของไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527) ได้กล่าวไว้ว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริมชักนำ และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชน กลุ่มชน ชุมชน สมาคม ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน เช่น การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร หมายถึง การที่เกษตรกรให้ความร่วมมือในกิจกรรมการแก้ไขปัญหา และการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชน เพื่อทำการพัฒนา ปรับปรุง และวางแผนการดำเนินการ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ และเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยวิรัช วิรัชภววรรณ (2535) กล่าวว่า ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทมีความสัมพันธ์กับระดับการให้ความช่วยเหลือของรัฐแก่ประชาชน คือ

- หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทระดับสูง หรือประชาชนมีความพร้อมมาก ระดับการช่วยเหลือของรัฐ ที่ให้แก่ประชาชนกลุ่มนี้จะมีน้อยมาก

คือ รัฐเพียงให้คำปรึกษาแนะนำหรือให้ความช่วยเหลือเป็นคำปรึกษาแนะนำทางวิชาการ เท่านั้น

- หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในระดับปานกลาง คือ มีความพร้อมในระดับปานกลาง ระดับการช่วยเหลือของรัฐก็จะอยู่ระดับปานกลางด้วย คือ เป็นการช่วยเหลือสนับสนุนบางส่วน
- หากประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับต่ำ โดยประชาชนไม่มีความพร้อมหรือมีความพร้อมน้อยมาก ระดับการช่วยเหลือที่รัฐให้แก่ประชาชนนั้นจะมีมาก คือ รัฐต้องส่งเจ้าหน้าที่เข้าคลุกคลีกับประชาชนในชนบท มีการกระตุ้นและให้ความช่วยเหลือทุกวิถีทางอย่างครบวงจร

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2539-2544) และรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรไทยฉบับปี พ.ศ. 2540 ได้มีฐานความคิดตามบริบททางสังคมสมัยใหม่ที่มีพลวัตเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยได้ยึดหลักการกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน 4 ขั้นตอน คือ

- การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
- การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน
- การมีส่วนร่วมในการลงทุนปฏิบัติ
- การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

2.6 แนวคิดทุนทางสังคม

2.6.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2539) ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมในประเด็นเกี่ยวกับโครงสร้างของระบบวัฒนธรรมชุมชน พร้อมทั้งอธิบายถึงความเชื่อมโยงของวัฒนธรรมในแต่ละด้านว่าเป็นวิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้สั่งสมมารวมถึงความคิดต่างๆ คนได้กระทำสร้างถ่ายทอด สะสม และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิด และการกระทำของมนุษย์ เมื่อพิจารณาในแง่นี้ วัฒนธรรม คือ ความรู้สึนึกคิด และการปฏิบัติของมนุษย์เอง โดยจะต้องมีระบบคุณธรรมและจริยธรรมเป็นตัวกำกับ ตัวความรู้ และการกระทำของมนุษย์ในแต่ละสังคม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสงบสุขในการดำรงชีวิต

ศุภเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533) วัฒนธรรมของชุมชนชนบทก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้ เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกิน และจากการที่ต้องอยู่ร่วมกันสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชนจึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิตแบบกสิกรรม เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆ เกิดการจัดระบบ

ความสัมพันธ์กับธรรมชาติประกอบกับความต้องการเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ความเป็นมาและ
 เป็นไปของจักรวาลโลกและชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าและเกิด
 การรับศาสนาเข้ามาในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรมต่างๆ และการที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจำเป็น
 ต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรม
 การอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์และพิธีกรรมต่างๆ เป็นแนวทางให้
 ความคิด ระบบ กฎเกณฑ์ และประเพณีต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด และอยู่ร่วมกันได้นี้
 เมื่อเกิดขึ้นแล้วมีการสืบทอดและพัฒนามาตามลำดับ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทาง
 ภูมิศาสตร์และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

วัฒนธรรมชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ให้ทุกคนมีอยู่
 มีกินหรือเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการพัฒนาท้องถิ่นเป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กัน
 เป็นโครงสร้างอาจอยู่ในรูปแบบความรู้การปฏิบัติและความเชื่อที่เกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับ
 ธรรมชาติ ทำให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเกิดเป็นจารีตประเพณีกฎต่างๆ

2.6.2 แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน

ยศ สันตสมบัติ (2542) ภูมิปัญญาความรู้ของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่
 ความรู้เป็นสิ่งที่ก่อร่างสร้างตัวลงหลักปักฐานภายในระบบนิเวศของท้องถิ่น ภูมิปัญญานั้นเกิดและ
 พัฒนาขึ้นในกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่งด้วยเหตุนี้เอง เมื่อระบบ
 นิเวศท้องถิ่น อาจมีดิน ไม้ พืช สัตว์ แมลงหรือสิ่งมีชีวิตเฉพาะท้องถิ่น ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบท
 ของระบบนิเวศ ชุดนั้นก็ย่อมมีลักษณะจำเพาะที่สั่งสมและพัฒนากลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้
 หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวางอยู่บนหลักการ
 พื้นฐานที่ว่าความรู้มิได้เป็นสมบัติของใครคนใดคนหนึ่ง โดยเฉพาะ หากแต่ความรู้เป็นของชุมชน

คุณค่าของภูมิปัญญาอยู่ที่การใช้สติปัญญาเข้าถึงธรรมชาติ แล้วสร้างสรรค์สะสม
 ไว้เป็นวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นรูปธรรมจับต้องมองเห็น ได้และเป็นนามธรรมเป็นคุณค่าเป็นจารีต
 ประเพณี พิธีกรรมที่ทำให้คนที่อยู่ในสังคมร่วมกันได้ปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพที่ไม่เคยหยุดนิ่ง
 แต่มีพลวัต (dynamism) ตลอดเวลา ภูมิปัญญาถูกกลายมาเป็นเรื่องโดดเด่นที่ได้รับการยอมรับอย่าง
 กว้างขวาง ก็เพราะการเรียนรู้และการปรับตัวตามเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าด้านเดียวไม่อาจแก้ปัญหา และ
 ตอบสนองความต้องการในมิติทางสังคม-วัฒนธรรมได้เหมาะสมนัก ซ้ำก่อก่อให้เกิดปัญหาใหม่ๆ
 ส่งผลร้ายต่อภูมิปัญญาไทย โดยเฉพาะภูมิปัญญาชาวบ้านดับสูญไปแล้วก็มาแต่ยังมีอยู่มากพอที่จะ
 พื้นฟู ทำการเรียนรู้กันใหม่ นำมาประยุกต์เพื่อรับใช้คนรุ่นปัจจุบันได้มาก

ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เป็นพื้นฐาน วิธี คิด และวิธีแก้ปัญหาในด้านต่างๆ ของมนุษย์แล้ว จึงสรุปเป็นองค์ความรู้ของคนในชุมชน ภายใต้กรอบความคิด ความเชื่อของบุคคลในสังคม ระบบความคิดอื่นๆ ที่ยึดมั่นร่วมกัน รวมถึงยังเป็นอุดมการณ์ร่วมกันในการดำรงชีวิต ดังนั้น ภูมิปัญญาเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

2.6.3 แนวคิดเครือข่ายชุมชน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2528) กล่าวถึง เครือข่ายสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อกันในกลุ่ม โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ได้ เครือข่ายสังคมประกอบด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้น มีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล เครือข่ายทางสังคม ได้แก่ กลุ่มเครือญาติ กลุ่ม เพื่อนร่วมงาน และคนที่รู้จักนับถือ พฤติกรรมที่เกิดขึ้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์ ได้แก่ การไปมาหาสู่ การต่อรอง การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้อื่นเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ต่างๆ

เครือข่ายของบุคคลหนึ่งประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลนั้นมีอยู่ในสังคม นับตั้งแต่ความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่างญาติ พี่น้อง เพื่อนร่วมงาน เพื่อนบ้าน เป็นต้น ถ้ามองเครือข่ายสังคมให้เป็นรูปธรรมขึ้นมา เครือข่ายสังคมก็เปรียบเสมือนกับรูปภาพของจุดต่างๆ ที่มีเส้นหลายเส้นโยงไปมาระหว่างจุดต่างๆ เหล่านี้กับจุดๆ หนึ่ง ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลาง จุดศูนย์กลางเปรียบเสมือนบุคคลหนึ่งและจุดต่างๆ เป็นตัวแทนของบุคคลอื่นรอบๆ ข้างที่บุคคลนั้นมีความสัมพันธ์ด้วย ส่วนเส้นโยงหลายๆ เส้นนั้น หมายถึงความสัมพันธ์ทางสังคมหลายๆ ความสัมพันธ์ที่บุคคลและหรือกลุ่มบุคคลมีต่อกันและกัน

เครือข่ายเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลครอบครัวเครือญาติและบุคคลกับชุมชนเป็นการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือและความช่วยเหลือจากเครือข่าย ซึ่งความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่เกิดขึ้นนั้น อาจอยู่ในรูปแบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ข้อมูล ข่าวสารหรือสิ่งต่างๆ ของเครือข่ายเครือข่ายของชาวบ้านนั้น จะเห็นได้จากกิจกรรมซึ่งมีอยู่หลากหลายทั้งที่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและประเพณีวัฒนธรรม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้างเครือข่ายที่เป็นไปตามธรรมชาติเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.6.4 แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2531) ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน (Communal Rights) เป็นระบบการจัดการทรัพยากรที่ใช้ชุมชนและความเป็นชุมชนเป็นพื้นฐาน ซึ่งในระบบนี้กลุ่มบุคคลที่เป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกัน มีสิทธิที่จะกีดกันมิให้คนที่ไม่ใช่สมาชิกกลุ่มหรือชุมชน มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามข้อบังคับของกลุ่มผู้ทรงสิทธิ และสมาชิกของกลุ่ม (Co-owner) แต่ละคนมีสิทธิและหน้าที่ในการใช้และบำรุงรักษาทรัพยากรที่ตนเองเป็นเจ้าของร่วมกันที่จะจำกัดสิทธิ การใช้ทรัพยากรอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้โดยมีความคาดหวังซึ่งกันและกันว่าสมาชิกแต่ละคนต้องกระทำอย่างเดียวกันตามข้อบังคับหรือสถาบันที่สร้างขึ้น

พงษ์ศักดิ์ ฉัตรเตชะ (2540) ในภาคเหนือก็มีระบบทรัพย์สินทำนองเดียวกันนี้เรียกว่า สิทธิหน้าหมู่บ้าน หรือสิทธิทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิชุมชนที่ครอบคลุมสิทธิในด้านอื่นๆ คือ สิทธิตามธรรมชาติที่มีพื้นฐานอยู่ที่ความคิดเรื่องสิทธิการใช้ (Useful Rights) สิทธิการใช้นี้หมายความว่าผู้ที่ได้ใช้แรงงานปรับเปลี่ยนทรัพยากรให้เกิดประโยชน์จะยังคงมีสิทธิในทรัพยากรนั้น ครอบหน้าที่เขายังใช้ประโยชน์อยู่ แต่จะหมดสิทธิเมื่อทรัพยากรนั้นได้กลับคืนสู่สภาพธรรมชาติ ในลักษณะเช่นนี้หมายความว่า อำนาจในการใช้ที่ดินจะขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นผู้กำหนดสิทธิ การใช้นี้จะวางอยู่บนหลักความคิดด้วยสิทธิตามธรรมชาติอีกทอดหนึ่ง โดยที่สิทธิตามธรรมชาติ หมายถึงว่า มนุษย์มีสิทธิที่จะใช้แรงงานของตนเองทำงานหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติหรือสิทธิในการยังชีพจากธรรมชาติซึ่งชาวบ้านจะให้ความสำคัญอย่างมากและที่ชาวบ้านใช้สิทธิได้เพราะถือว่าป่าเป็นของหน้าหมู่บ้าน (ส่วนร่วม) ซึ่งต้องอยู่ภายใต้อำนาจการจัดการของชุมชน

ผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติมิใช่ผู้ใดผู้หนึ่งแต่ทุกคนมีสิทธิในทรัพยากรเท่ากัน โดยมีพื้นฐานของความเป็นชุมชนและข้อบังคับในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ฉะนั้นในการแก้ปัญหาการลดลงของทรัพยากร ซึ่งต้องมีการจัดการอย่างมีระบบและได้ผลตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนจึงเป็นกลไกสำคัญในการนำประชาชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างมีคุณภาพ

2.7 การจัดการทรัพยากรน้ำตามทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแนวพระราชดำริเกี่ยวกับ “ทฤษฎีใหม่” ในการแก้ไขปัญหาหน้าเพื่อการเกษตรให้ราษฎร และได้ใช้พื้นที่ของมูลนิธิชัยพัฒนา อันเป็นมูลนิธิส่วนพระองค์ทำการทดสอบจนประสบความสำเร็จ มาแล้วที่วัดมงคลชัยพัฒนา จังหวัดสระบุรี แนวทางการแก้ไขของพระองค์นั้นแสนจะง่าย แต่ในขณะเดียวกันก็ลึกซึ้งยิ่งนัก เพราะเป็นหนทางธรรมชาติในแง่สภาพแวดล้อมของเกษตรกร หากพิจารณาอันดับแรก พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า

ธรรมชาตินั้นปรับสร้างความสมดุลระหว่างธรรมชาติ และวิถีชีวิตของมนุษย์อยู่แล้ว ดังจะเห็นได้ว่าสภาพภูมิประเทศได้ปรับตัวเองให้เป็นลักษณะหนอง คลอง บึง เพื่อเก็บกักน้ำยามหลากมาในฤดูฝนอยู่แล้ว ทำให้มีน้ำใช้ยามแล้ง แต่มนุษย์กลับละเลย ไม่ดูแลสมบัติชาติอันล้ำค่านี้ (กรมชลประทาน, 2541)

นอกจากไม่ดูแลแล้ว มนุษย์ยังมีความโลภและทำลายโครงสร้างของธรรมชาตินี้ด้วยหนอง คลอง บึง จึงอยู่ในสภาพดินเงินจนใช้การไม่ได้ หลายส่วนถูกยึดครองโดยไม่ชอบธรรม ผลสุดท้ายสภาพความทุกข์ยากก็เกิดขึ้น ยามน้ำหลากก็ไหลท่วม เพราะไม่มีหนอง คลอง บึง คอยรองรับเพื่อผ่อนคลายความรุนแรงของน้ำ และพอพื้นหน้าน้ำ ก็จะเกิดภาวะแห้งแล้ง ไม่มีการกักเก็บน้ำไว้ใช้ ดังนั้นพระองค์จึงได้มีพระบรมราโชบายให้ทำการบูรณะฟื้นฟูแหล่งธรรมชาติต่างๆ เหล่านี้ทั่วประเทศ อีกแห่งหนึ่งในพื้นที่เกษตร โดยเฉพาะเกษตรน้ำฝน ชาวบ้านที่แดนสามัคคี ตำบลคุ้มเก่า อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้รับความทุกข์ยาก พระองค์ทรงพบว่าชาวบ้านต้องเอาของแหลมๆ ทิ่มลงในดินอันแห้งแล้ง เพื่อหยอดเมล็ดข้าว ซึ่งเติบโตมาอย่างยากเย็นแสนเข็ญ เพราะต้องอาศัยน้ำค้างอันน้อยนิดมาหล่อชีวิต ทำให้ผลผลิตข้าวเพียง 2 – 3 ถึงต่อไร่ เพียงพอที่จะเลี้ยงชีวิตได้ระยะหนึ่งเท่านั้น พระองค์ได้พระราชทานแนวพระราชดำริให้พิจารณาจัดหาน้ำ เพื่อสนับสนุนการเพาะปลูกของราษฎร โดยดำเนินการขุดสระเก็บน้ำตามทฤษฎีใหม่ เหมือนกับที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการที่โครงการพัฒนาพื้นที่วัดมงคลชัยพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า พื้นที่ครอบครองขนาดเล็ก และมีสภาพแห้งแล้ง สามารถที่จะใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์อย่างได้ผล และสามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูก การประมงและการเลี้ยงสัตว์ให้ได้ประโยชน์อย่างเต็มที่ และเพื่อเป็นโครงการตัวอย่างให้ราษฎรบริเวณใกล้เคียงสามารถนำไปปฏิบัติในพื้นที่ของตนเอง เป็นการเพิ่มผลผลิตและรายได้แก่ครอบครัว

ในพื้นที่การเกษตรที่ถือครองของชาวบ้าน โดยเฉลี่ยประมาณ 10 – 19 ไร่ พระองค์รับสั่งให้ขุดสระน้ำประมาณร้อยละ 30 ของพื้นที่ ให้มีความลึกเพียงพอที่จะบรรจุน้ำไว้ประมาณ 10,000 ลูกบาศก์เมตร ยามหน้าฝน แต่เมื่อภาวะทิ้งช่วงหรือตอนหน้าแล้ง ก็สามารถใช้น้ำในสระมาช่วยพุงสถานการณ์ไว้ได้ นอกจากส่วนหนึ่งทำนา แล้วยังอาจแบ่งพื้นที่อีกส่วนปลูกพืช หรือไม้ยืนต้นสร้างร่มเงาความชุ่มชื้นกับบริเวณนั้นด้วย สระน้ำยังสามารถเลี้ยงปลา เพื่อหารายได้เพิ่มขึ้นอีก ในขณะนี้ทุกแควดวงตื่นตื่นกับทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาก ยิ่งสภาวะแห้งแล้งยิ่งทวีความรุนแรง ก็ดูเหมือนว่าทฤษฎีใหม่ของพระองค์จะเป็นทางออกที่ดีที่ทุกคนเห็นว่าดีที่สุดจนบัดนี้ทางรัฐบาลนำโดยกระทรวงมหาดไทยและองค์กรเอกชน ก็เริ่มกำหนดแนวความคิด แผนปฏิบัติต่างๆ เพื่อนำทฤษฎีใหม่นี้ออกใช้อย่างกว้างขวาง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์นายกกิตติมศักดิ์ มูลนิธิชัยพัฒนา ได้พระราชทานรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2537 ดังนี้

1. ถ้าพูดอย่างสรุปที่สุด เป็นวิธีปฏิบัติของเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินจำนวนน้อยแปลงเล็ก (ประมาณ 15 ไร่) ซึ่งเป็นอัตราถือครองโดยเฉลี่ยของเกษตรกรโดยทั่วๆ ไป

2. หลักสำคัญคือ ให้เกษตรกรมีความพอเพียง โดยเลี้ยงตัวเองได้ (self sufficiency) ในระดับที่ประหยัดก่อน ทั้งนี้ต้องมีความสามัคคีในท้องถิ่น

3. มีการผลิตข้าวบริโภคพอเพียงประจำปี โดยถือว่าครอบครัวหนึ่งทำนา 5 ไร่ จะมีข้าวพอกินตลอดปี ข้อนี้เป็นหลักสำคัญของทฤษฎีใหม่ เพื่อการนี้จะต้องใช้หลักการเฉลี่ยที่ว่า ต้องมีน้ำใช้ระหว่างฤดูแล้งประมาณ 1,000 ลูกบาศก์เมตร ต่อ 1 ไร่ หากแต่ละแปลงเกษตรมีเนื้อที่ 5 ไร่ และแบ่งตามสัดส่วน 30 - 30 - 30 - 10 จะมีพื้นที่ทำการเกษตรที่ต้องการน้ำอยู่ 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ

นาข้าว 5 ไร่	จึงต้องมีน้ำ $5 \times 1,000 =$	5,000 ลูกบาศก์เมตร
พืชไร่หรือผลไม้ 5 ไร่	จึงต้องมีน้ำ $5 \times 1,000 =$	5,000 ลูกบาศก์เมตร
	รวม =	10,000 ลูกบาศก์เมตร

ฉะนั้นจึงมีความจำเป็นต้องมีน้ำสำรองไว้หน้าแล้งโดยเฉลี่ยประมาณ 10,000 ลูกบาศก์เมตร จึงได้ตั้งสูตรคร่าวๆ ว่าแต่ละแปลงประกอบด้วย

สระน้ำเนื้อที่ 3 ไร่ ขุดลึก 4 เมตร จะมีน้ำจุได้ประมาณ 19,000 ลูกบาศก์เมตรที่อยู่อาศัยและอื่นๆ 2 ไร่ นาข้าว 5 ไร่ พืชสวน 5 ไร่ รวมทั้งแปลงมีเนื้อที่ 15 ไร่

1. อุปสรรคสำคัญที่สุด คือ อ่างเก็บน้ำหรือสระที่มีน้ำเต็ม และได้รับน้ำให้เต็มเพียงปีละ 1 ครั้งในหน้าฝน และมีการระเหยวันละ 1 ซม. โดยเฉลี่ย ในวันที่ไม่มีฝนตก หมายความว่า ในปีหนึ่งถ้านับว่าฝนไม่ตก 300 วัน ระดับของน้ำในสระจะลดลง 3 เมตร (ในกรณีนี้ 3/4 ของ 19,000 ลูกบาศก์เมตรน้ำที่ใช้จะเหลือ 4,750 ลูกบาศก์เมตร) จึงต้องมีการเติมน้ำเพื่อให้เพียงพอ

2. ด้วยเหตุนี้ หากจะให้ทฤษฎีสมบูรณ์ สระน้ำทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพและเต็มความสามารถก็มีความจำเป็นต้องมีแหล่งน้ำใหญ่มาคอยเติม เปรียบเสมือนมีแท่งค้ำน้ำมาคอยเติมค้ำน้ำเล็กให้เต็มอยู่เสมอ ในกรณีของโครงการวัดมงคลชัยพัฒนา จังหวัดสระบุรี มีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยหินขาว โดยมีความจุ 800,000 ลูกบาศก์เมตร ซึ่งถ้ามีวิธีจ่ายน้ำเข้าแปลงแบบเดิมจะเลี้ยงพื้นที่การเกษตรได้เพียง 600 - 800 ไร่ แต่ถ้าใช้ทฤษฎีใหม่จะเลี้ยงพื้นที่ได้ถึง 3,000 ไร่ หรือ 5 เท่า

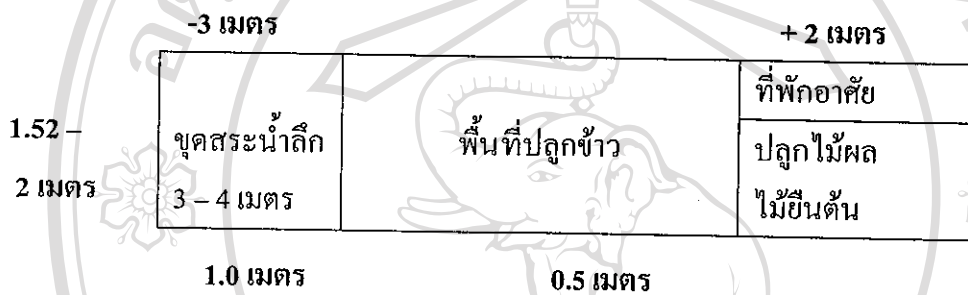
3. ถ้าพึ่งอ่างเก็บน้ำ 800,000 ลูกบาศก์เมตร จะเลี้ยงได้ 800 ไร่ (โครงการวัดมงคลมีพื้นที่ 3,000 ไร่ แบ่งเป็น 200 แปลง) อ่างนี้จึงเลี้ยงได้ 4 ไร่ ต่อแปลง ถ้าพึ่งสระในแปลงเลี้ยงได้ 4.75 ไร่ ($4.75 + 4 \text{ ไร่} = 8.75 \text{ ไร่}$) จึงเห็นได้ว่า หมั่นหม่อมมาก แต่ถ้าคำนึงถึง 8.75 ไร่นั้น จะทำการเกษตรสมบูรณ์ได้อีก 6.25 ไร่ จะต้องอาศัยเทวดาเลี้ยง แต่ถ้าคำนึงว่า ในระยะที่ไม่จำเป็นต้องใช้น้ำ

หรือมีฝนตก น้ำฝนตกมากก็เก็บไว้ได้ในช่วงและสระ สำรองไว้สำหรับเมื่อต้องการ ช่วงและสระน้ำ จะทำหน้าที่เฉลี่ยน้ำฝน (regulator) จึงเข้าใจว่าในระบบนี้ทำจะพอ

4. ปัญหาใหญ่อีกข้อหนึ่ง คือราคาการลงทุนค่อนข้างสูง เกษตรกรจะต้องได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก (ทางราชการทางมูลนิธิและเอกชน) แต่ค่าดำเนินงานไม่สิ้นเปลืองสำหรับการเกษตร

ข้อมูลประกอบเรื่อง

รูปแบบการทำทฤษฎีใหม่

นอกจากนี้ ยังทรงพระกรุณาพระราชทานแนวพระราชวินิจฉัย กรณีบางพื้นที่ที่มีปัญหาไม่ทราบจะเอาดินที่ขุดสระไปไว้ที่ใด ซึ่งถ้าขุด 30 % ของพื้นที่แล้วจะมีดินขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ประมาณ 10,000 หรือ 19,000 ลูกบาศก์เมตร ดังมีรายละเอียดพระราชทานเพิ่มเติม ดังนี้ ปัญหาที่ดินขุดจากสระน้ำในโครงการทฤษฎีใหม่ (3 ไร่ ลึก 4 เมตร)

1. ดินผิว (50 ซม.) ถมที่ดินทำกิน 5 ไร่ (นา) = 2,400 ลบ.ม.
2. ทำคันรอบสระ (2 X 2 (80 + 240)) = 1,280 ลบ.ม.
3. ถมร่องไม้ผลหรือไม้ยืนต้น
4. ถมแปลงพืชไร่ (เฉลี่ย + 1 ม. 5 ไร่) = 6,400 ลบ.ม. (เฉลี่ยปรับระดับของแปลง + 1 เมตร) รวมทั้งหมด 18,080 ลบ.ม.

วิธีปฏิบัติ ข้อ 1

- 1.1 ขุดดินของเขตสระ (3 ไร่) ลึก 50 ซม. มาถมที่นา (5 ไร่)
- 1.2 ขุดดินของเขตบ้าน (2 ไร่) ลึก 50 ซม. มาถมที่นา (5 ไร่)
- 1.3 รวมยกระดับที่นา 50 ซม.

วิธีปฏิบัติ ข้อ 2

- 2.1 ขุดดินของเขตสระ (3 ไร่) ลึก 50 ซม. มาคันรอบสระ 2X2x320 เมตร

วิธีปฏิบัติ ข้อ 3

- 3.1 ขุดร่อง (ท้องร่อง) ลึกประมาณ 1 เมตร ขึ้นมาตามเป็นขักร่อง 50 ซม. (ดินผิว)
- 3.2 ท้องร่องกว้าง 2 เมตร ขักร่อง กว้าง 4 เมตร
- 3.3 ดินที่ขุดสะสมท้องร่อง (ขดเซย 1 เมตร)

วิธีปฏิบัติ ข้อ 4

- ผลัดผิวดิน (50 ซม.) ไปพักที่แปลงนาแล้ว
ขุดดินอีก 1.65 ม. จากเขตสะสมแล้วผลัดดินผิวที่ผากไว้ที่แปลงนากลับมา

วิธีปฏิบัติ ข้อ 5

- 5.1 ขุดดินผิว (50 ซม.) จากเขตบ้านไปถมที่เขตพืชไร่ แล้วขุดดินอีก 1.35 ม. จากเขตสะสมเขตบ้านให้สูงขึ้น 2 เมตร $0.5 + 0.5 + 1.65 + 1.35 = 4.0$ เมตร

2.8 การจัดการน้ำเพื่อการเกษตร

การจัดการน้ำเพื่อการผลิตพืชเป็นการจัดทรัพยากรน้ำที่เกี่ยวข้องกับการส่งน้ำหรือการนำน้ำมาสู่แปลงเพาะปลูกและการระบายน้ำหรือการนำน้ำส่วนที่ไม่ต้องการออกไปจากแหล่งเพาะปลูก เพื่อให้สามารถใช้น้ำได้อย่างสอดคล้องกับความต้องการกับการเจริญเติบโตในระยะต่างๆ โดยมีจุดมุ่งหมายการใช้น้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด ได้ผลตอบแทนจากการผลิตที่สอดคล้องกับเวลาปริมาณ และคุณภาพอันเป็นลักษณะของการผลิตในเชิงธุรกิจในยุค โลกาภิวัตน์ การจัดการน้ำในหัวข้อดังกล่าวจะแบ่งออกเป็น 3 แบบ

1. การส่งน้ำ (water delivery) หรือการนำน้ำมาสู่แปลงเพาะปลูก จะเกี่ยวกับแหล่งน้ำและระบบนำน้ำจากแหล่งน้ำมาสู่แปลงเพาะปลูกพืช เช่น คลองคูส่งน้ำในระบบของการส่งน้ำชลประทานหรือท่อสูบน้ำมายังแปลงปลูกพืชของชาวสวนปริมาณน้ำที่ส่งจะลดลงเมื่อมีฝนตกลงมาที่แปลงปลูก
2. การใช้น้ำในแปลงปลูกพืช (Water use) เป็นการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำในแปลงปลูกพืชให้สอดคล้องกับการสูญเสียของน้ำในลักษณะต่างๆ เช่น ปริมาณการใช้น้ำของพืช การซึมลึกเกินเขตรากพืช การซึมลึกด้านข้าง คุณสมบัติของดินน้ำเกี่ยวข้องกับการใช้น้ำของพืช วิธีการให้น้ำแก่พืช การจัดการน้ำตามระยะการเจริญเติบโตของพืช
3. การระบายน้ำ (Drainage) หรือการนำน้ำส่วนที่เกินกว่าความต้องการออกไปจากแปลงเพาะปลูก ไม้ผลและผักต้องการน้ำอากาศในดินในลักษณะที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโต การขาดน้ำ หรือการมีน้ำมากกว่าความต้องการจะส่งผลต่อการผลิตทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้น

จึงต้องมีการวางแผนการระบายน้ำ เพื่อการระบายน้ำและมีการสร้างระบบการป้องกันน้ำไหลบ่าเข้ามาท่วมพื้นที่เพาะปลูก

การจัดการน้ำทั้ง 3 อย่างนี้ เป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้เกี่ยวข้องในการใช้น้ำจะต้องมีความเข้าใจ และมีความสามารถในการจัดการให้ได้ผลอย่างมีประสิทธิภาพ จึงจะทำให้การจัดการน้ำเพื่อการเกษตรประสบผลสำเร็จ

2.9 นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำ

มีนโยบายและกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำและการมีส่วนร่วมของประชาชนหลายฉบับ ซึ่งจะขอสรุปหรือนำมากล่าวถึงเพื่อเป็นประโยชน์งานศึกษาวิจัยครั้งนี้

1. แนวความคิดในการกำหนดนโยบายหรือกฎหมาย

นโยบายและมาตรการที่ใช้เป็นแนวทางในการจัดการและพัฒนาทรัพยากรน้ำ ศูนย์สนเทศการเกษตรและสหกรณ์ (2526) (อ้างใน สารโจน์ ศิริเมือง, 2546) ได้เสนอไว้ 8 ประการ ดังนี้

- 1.1 ควรกำหนดนโยบายและมาตรการในการพัฒนาแหล่งน้ำ ให้มีทิศทางและเป้าหมายที่ชัดเจน โดยพิจารณาถึงข้อจำกัดและความเป็นไปได้
- 1.2 ควรมีการกำหนดมาตรการ เพื่อให้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เช่น ป่าไม้ ดิน เพื่อช่วยสนับสนุนการพัฒนาทรัพยากรน้ำให้เป็นไปอย่างได้ผล
- 1.3 ควรออกกฎหมายและกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรน้ำให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และป้องกันไม่ให้เกิดมลภาวะต่อแหล่งน้ำ
- 1.4 การกำหนดนโยบายและมาตรการในการพัฒนาแหล่งน้ำ ควรสอดคล้องกับการพัฒนาประเทศในสาขาการผลิตอื่นๆ เช่น การเกษตร
- 1.5 ควรทำการสำรวจศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำของภาค เพื่อหาข้อมูลและวิเคราะห์ถึงความเหมาะสมและความเป็นไปได้ในการที่จะทำการพัฒนาทรัพยากรน้ำ เพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพและให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาให้มากที่สุด
- 1.6 ควรปรับปรุงระบบการชลประทานและคลองส่งน้ำต่างๆ เพื่อป้องกันการสูญเสีย น้ำในขณะส่งน้ำ และเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้น้ำจากคลองชลประทานให้ดียิ่งขึ้น
- 1.7 ควรศึกษาถึงวิธีการลดการระเหยของน้ำจากแหล่งต่างๆ เช่น อ่างเก็บน้ำหรือเขื่อน
- 1.8 ควรศึกษาถึงวิธีการปรับปรุงเอาน้ำทิ้งจากโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ หมุนเวียนเปลี่ยนกลับมาใช้ใหม่ทางเกษตรกรรม เพื่อเป็นการประหยัดน้ำ

2. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544)

ได้กล่าวถึงการเพิ่มการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ โดยให้ความสำคัญต่อการจัดการที่ควววงจร และการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในระดับลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ ทั้งการจัดหาแหล่งน้ำ เพื่อสนองความต้องการของประชาชน การดูแลคุณภาพน้ำและมลพิษทางน้ำและการระบายน้ำ

2.1 ให้มีกลไกในการกำกับ ดูแล และประสานการพัฒนาทรัพยากรน้ำ ทั้งในระดับชาติและระดับลุ่มน้ำ โดยมีกฎหมายรองรับ เพื่อให้การดำเนินงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการประสานงานเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และสอดคล้องกันอย่างต่อเนื่อง

2.2 จัดระบบการจัดสรรและแบ่งปันทรัพยากรน้ำ ระหว่างการใช้น้ำในกิจการต่างๆ อย่างเหมาะสม โดยยึดหลักความจำเป็น ลำดับความสำคัญ และเป็นธรรมชาติ โดยมีองค์การที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายร่วมรับผิดชอบในการบริหารจัดการ

2.3 ให้มีการจัดเก็บค่าน้ำดิบทั้งเพื่อการอุตสาหกรรม เกษตรกรรม อุปโภคบริโภค รวมทั้งปรับปรุงโครงสร้างและระดับราคาน้ำ เพื่อการอุปโภคบริโภคและอุตสาหกรรม ให้สะท้อนถึงต้นทุนการจัดการ การผลิต การแจกจ่าย และการบำบัดน้ำเสีย

2.4 ปรับปรุงระบบส่งและจ่ายน้ำเพื่อการชลประทานและการอุปโภคในชุมชน เพื่อลดการรั่วไหลของน้ำ

2.5 รมรณรงค์เผยแพร่ให้มีการใช้น้ำอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการแนะนำวิธีการใช้น้ำอย่างประหยัด ส่งเสริมให้มีการใช้อุปกรณ์ประหยัดน้ำในชุมชน การนำน้ำหล่อเย็นและน้ำทิ้งที่ผ่านการบำบัดแล้วมาใช้ใหม่ในอุตสาหกรรมบางประเภท

3. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (2545-2549)

ได้จัดทำขึ้นภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของคนไทยทุกภาคส่วนทั่วประเทศกว่า 20,000 คน ที่ได้รวมพลังกันระดมความคิด กำหนดวิสัยทัศน์ร่วมของสังคมไทยและจัดทำรายละเอียดของแผน โดยยึดหลัก “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศ พร้อมทั้งเน้น “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” และให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุกด้านที่มุ่งสู่ “คุณภาพ” เพื่อนำมาซึ่ง “ความอยู่ดีมีสุขของคนไทยทุกคน”

การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทยนั้นต้องสร้างสังคมที่พึงปรารถนาให้เกิดขึ้นใน 3 ด้าน ดังนี้

1. สังคมคุณภาพ เป็นสังคมที่จะก่อให้เกิด “คนดี ระบบดี” โดยให้ความสำคัญกับการสร้างคนทุกคนให้เป็นคนดี คนเก่งพร้อมด้วยคุณธรรม จริยธรรม มีจิตสำนึกสาธารณะ พึ่งตนเองได้

2. สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ เป็นสังคมที่จะพัฒนาคนให้ “คิดเป็น ทำเป็น” โดยเปิดโอกาสให้คนไทยทุกคนได้แสดงความคิดอย่างมีเหตุผล เพื่อพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

3. สังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน เป็นสังคมที่จะทำให้คนมีความ “รู้จักสามัคคี” โดยจะต้องดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมคุณค่าของเอกลักษณ์สังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นการพึ่งพาเกื้อกูลกัน มีความรู้รักสามัคคี ตลอดจนสร้างเครือข่ายชุมชนให้เข้มแข็งทั่วประเทศ

โดยในระยะ 5 ปีของแผน ฯ 9 จะให้ความสำคัญกับเรื่องเร่งด่วน 3 เรื่อง คือ

1. การสร้างรากฐานทางเศรษฐกิจและสังคมให้เข้มแข็ง เพื่อคนส่วนใหญ่ของประเทศมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

2. การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ เพื่อสร้างรายได้ให้ประเทศเพิ่มขึ้น

3. การบรรเทาปัญหาความยากจน เพื่อให้คนจนพึ่งตนเองได้

7 ยุทธศาสตร์เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนไทย

1. การบริหารจัดการที่ดี เป็นยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญสูงสุดที่ต้องดำเนินการ เพื่อให้การพัฒนาทุกเรื่องบรรลุผลได้อย่างมีคุณภาพและประสิทธิภาพ โดยภาคประชาชนต้องสร้างระเบียบวินัยคุณธรรมและจริยธรรมทั้งในระดับครอบครัว ชุมชนและสังคม มีส่วนร่วมคิดวางแผน ดำเนินการร่วมตรวจสอบและป้องกันการทุจริตประพฤติมิชอบ ภาครัฐจะต้องปฏิรูประบบบริหารจัดการให้มีการกระจายอำนาจ และสร้างกลไกการตรวจสอบถ่วงดุลการบริหารของภาครัฐให้มีประสิทธิภาพและโปร่งใส ภาคเอกชนต้องสร้างระบบบริหารจัดการที่ดี มีความรับผิดชอบต่อสังคม

2. พัฒนาคุณภาพคนและสังคม มุ่งสร้างคนเก่ง คนดี มีคุณธรรมและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง สร้างโอกาสด้านการศึกษาและส่งเสริมให้คนมีงานทำอย่างทั่วถึง คนทุกระดับสามารถเข้าถึงบริการด้านสุขภาพได้รับการคุ้มครองทางสังคม ตลอดจนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

3.พัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน เสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ ส่งเสริมภูมิปัญญา วิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เกื้อหนุนต่อการสร้างรายได้ มีการพัฒนา ชุมชนและเมืองให้น่าอยู่เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสุขและกระจายโอกาสการพัฒนาเศรษฐกิจที่ เท่าเทียมทั้งในชนบทและเมือง

4.จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน สร้างชุมชนให้มีจิตสำนึก และมีส่วนร่วมดูแลรักษาอนุรักษ์ฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม อาทิ อนุรักษ์พื้นที่ป่าและทรัพยากรสัตว์น้ำ มีการป้องกันและแก้ปัญหามลพิษอย่างมีประสิทธิภาพ รวมถึงการใช้ผังเมืองเป็นเครื่องมือช่วยพัฒนาสภาพแวดล้อมเมือง

5.บริหารเศรษฐกิจของประเทศ เร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศให้เข้มแข็งและ วางรากฐานการขยายตัวอย่างมีคุณภาพในระยะยาว โดยส่งเสริมให้ ประชาชน ใช้จ่ายอย่างประหยัด และรู้จักการออม ผลิตและใช้ของภายในประเทศ ภาครัฐ ต้องดูแลหนี้สาธารณะ ปรับระบบ บงประมาณ ระบบภาษี เพื่อส่งเสริมการผลิตให้แข่งขัน ได้อย่างยั่งยืน ภาคเอกชน ต้องลงทุนอย่างมี วิสัยทัศน์ ยึดประ โยชน์ส่วนรวม

6.เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันพัฒนาคุณภาพและเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต มีการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร พัฒนางานฝีมือหัตถกรรม ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายธุรกิจชุมชน เชื่อมโยงไปสู่ธุรกิจขนาดย่อมและขนาดใหญ่ โดยภาครัฐต้องปรับกฎระเบียบ พัฒนาโครงสร้าง พื้นฐานและทักษะแรงงาน รวมทั้งเจรจาต่อรองทางการค้าระหว่างประเทศที่เป็นประโยชน์ในการ แข่งขันของประเทศ

7.พัฒนาความเข้มแข็งทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ส่งเสริมการวิจัยและพัฒนา เตรียมความพร้อมบุคลากรด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้สามารถคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ และประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ร่วมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4.รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและ เสรีภาพของชนชาวไทย บัญญัติถึงการมีส่วนร่วมไว้ในมาตรา 46 ว่า บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ท้องถื่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรม อันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการ ได้ประโยชน์จากทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษา

คุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของคน

มาตรา 76 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง รวมทั้งการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ

มาตรา 79 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน

2.10 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.10.1 การชลประทาน

กรมส่งเสริมการเกษตร (2537) ได้อธิบายถึงรายละเอียดระบบชลประทานราษฎร ดังนี้

พระราชบัญญัติชลประทานราษฎรเริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2482 และมีฉบับแก้ไขและเพิ่มเติมจนถึงปี พ.ศ. 2519 ได้ทำให้มีกฎระเบียบ เพื่อบังคับกลุ่มผู้ใช้น้ำของระบบเหมืองฝายราษฎร ในปี พ.ศ. 2508 กระทรวงมหาดไทยได้ตั้งชื่อเรียกเป็นทางการแก่กลุ่มผู้ใช้น้ำนี้ว่า กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานราษฎร พระราชบัญญัติปี พ.ศ. 2482 ได้จัดตั้งกลไกในการขึ้นทะเบียนและควบคุมกลุ่มผู้ใช้น้ำ และมอบอำนาจให้กระทรวงมหาดไทยและเจ้าหน้าที่บริหารของกระทรวงระดับอำเภอ และจังหวัด มีส่วนในการกำหนดบทบาทของกลุ่ม อย่างไรก็ตาม แม้จะมีพระราชบัญญัติที่กล่าวมานี้ กลุ่มผู้ใช้น้ำก็ยังคงบริหารและปฏิบัติงานเกี่ยวกับระบบเหมืองฝายโดยอิสระอยู่ การดำเนินงานบริหารกลุ่ม การแบ่งน้ำและบำรุงการเกษตรระบบชลประทานได้ใช้วิธีดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติกันมา นายอำเภอหรือเจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหน้าที่ให้ปฏิบัติราชการแทน มีอำนาจตามกฎหมายในการแก้ปัญหาขัดแย้งในกลุ่มผู้ใช้น้ำ และจะเข้าไปทำหน้าที่ต่อเมื่อหัวหน้ากลุ่มแจ้งเรื่องมาก่อน นอกจากนี้ยังมีอำนาจในการปลดและเปลี่ยนตัวหัวหน้ากลุ่มผู้ใช้น้ำ แต่ต้องเป็นไปตามมติของสมาชิกกลุ่ม โดยปกติทางอำเภอจะพยายามไม่เข้าไปยุ่งกับกิจกรรม และการบริหารงานของกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานราษฎร

โดยทั่วไปแล้ว โครงสร้างการจัดองค์กรของระบบชลประทานราษฎรของเชียงใหม่ ลำพูน และจังหวัดอื่นๆ ในภาคเหนือจะคล้ายคลึงกัน องค์กรประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ คณะกรรมการกลุ่มในระดับโครงการ คณะกรรมการกลุ่มในระดับหมู่บ้านหรือฟาร์ม และผู้ใช้น้ำหรือเกษตรกร

อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบของผู้บริหารงานของระบบชลประทานราษฎร หัวหน้ากลุ่มผู้ใช้น้ำ (หัวหน้าเมืองฝาย) หัวหน้ากลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งได้รับการเลือกมาจากเสียงส่วนใหญ่ของผู้ใช้น้ำ จะเป็นผู้ดูแลกิจกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวกับระบบ ได้แก่ ตรวจสอบฝายและสภาพเหมือง ควบคุมดูแลและตรวจซ่อมเมื่อจำเป็น การจัดสรรน้ำ และการควบคุมดูแลให้ผู้ใช้ปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับของระบบชลประทานราษฎร ในระบบชลประทานราษฎรขนาดใหญ่ ผู้ช่วยหัวหน้ากลุ่มต้องช่วยหัวหน้ากลุ่มผู้ใช้น้ำในการบริหารงาน

หัวหน้าเมือง (แก่เหมือง) หัวหน้ากลุ่มมักจะมอบหน้าที่แก่หัวหน้าเมืองซึ่งมีอิสระในการบริหารงานในเขตของเหมืองที่รับผิดชอบ เช่น การสร้างอาคารแบ่งน้ำ (เชิงน้ำ) หรือซ่อมคันเหมือง การขนน้ำจากเหมืองอื่น และวิธีการแบ่งน้ำภายในเหมืองที่ตนรับผิดชอบ อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดการขาดแคลนน้ำในเหมือง หัวหน้าเมืองมักจะยกให้เป็นหน้าที่ของหัวหน้ากลุ่มผู้ใช้น้ำ หัวหน้าเมืองจะปฏิบัติตามคำสั่งของหัวหน้ากลุ่มอีกต่อหนึ่ง ในสภาพเช่นนี้หัวหน้าเมืองไม่สามารถปฏิบัติตามความเห็นของตนได้ เพราะเขาเพียงแต่รับผิดชอบเหมืองสาขาของระบบ ซึ่งจะต้องปฏิบัติไปในทางเดียวกันกับเหมืองทั้งหมดของระบบ อย่างไรก็ตาม หัวหน้าเมืองมีอำนาจในการปรับผู้ใช้น้ำในเหมืองของตน อัตราค่าปรับอาจจะน้อยหรือมากกว่าที่ได้กำหนดไว้ในข้อตกลง และสมาชิกผู้ใช้น้ำในเหมืองจะต้องปฏิบัติตามการตัดสินใจของหัวหน้าเมืองด้วย

ผู้ช่วยหัวหน้าเมือง ซึ่งอาจจะมีในบางระบบจะมาจากการเลือกตั้งโดยผู้ใช้น้ำ เพื่อมีหน้าที่ช่วยเหลือหัวหน้าเมืองในกิจกรรมต่างๆ เช่น

- (1) เก็บบันทึก และเอกสารของกิจกรรมชลประทาน
- (2) เก็บบัญชีค่าใช้จ่าย
- (3) ตรวจสอบสภาพของระบบ ควบคุมการซ่อมแซม และบำรุงรักษาระบบ
- (4) แบ่งน้ำให้แก่ผู้ใช้น้ำ
- (5) ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของหัวหน้าเมือง เมื่อได้รับการขอร้องให้ไปช่วยเหลือเมืองอื่นๆ เมื่อเกิดการขาดแคลนน้ำ

ล่ำม (ล่ำมน้ำ) โดยทั่วๆ ไปในแต่ละเหมือง อย่างน้อยจะต้องมีล่ำม 1 คน ยกเว้นในกรณีที่มีเมืองนั้นมีสมาชิกผู้ใช้น้ำ 20 – 30 คน หัวหน้าเมืองจะทำหน้าที่เป็นล่ำมไปด้วย

หน้าที่สำคัญของลุ่ม คือ บอกให้สมาชิกทราบถึงกำหนดการประชุม และกำหนดการซ่อมแซมบำรุงรักษาระบบ รวมทั้งแจ้งแก่สมาชิกถึงจำนวนวัสดุ แรงงานและเครื่องมือที่สมาชิกแต่ละคนต้องนำมา หน้าที่ของลุ่มดูเหมือนจะ ไม่มีความสำคัญนัก แต่ความจริงแล้ว หน้าที่นี้มีความสำคัญมากที่จะให้กิจกรรมต่างๆ ของระบบได้รับความร่วมมือจากสมาชิก และลุ่ม่วงในเวลาที่กำหนด ถ้าลุ่มปฏิบัติงานบกพร่องในหน้าที่การส่งข่าว ลุ่มก็จะถูกปรับตามระเบียบของกลุ่มผู้ใช้น้ำ

ศุภชัย นิมมานเหมินทร์ (2532) ได้ศึกษาการจัดการชลประทานแบบพื้นเมืองล้านนาไท (เหมืองฝายและพนัง) ปัจจัยที่มีผลต่อความร่วมมือของสมาชิกกลุ่มชลประทานราษฎรในการจัดการใช้น้ำในพื้นที่ อำเภอบำรุง จังหวัดลำพูน ซึ่งผลการศึกษาในเรื่องดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าเมื่อประชาชนมีการศึกษามากขึ้นทำให้มีทางเลือกในการประกอบอาชีพสูงขึ้น ตามความสนใจต่อการจัดการใช้น้ำชลประทานที่เป็นหัวใจของการประกอบอาชีพเกษตรกรรมจึงมีแนวโน้มลดลง จึงควรแก้ไขเรื่องของการค่านิยมทางการประกอบอาชีพในชนบท โดยชี้ให้เห็นว่าอาชีพการเกษตรมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะได้มีผู้ที่มีความรู้ เข้ามาพัฒนาในระบบการผลิต และเข้ามาบริหารกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานราษฎรให้มีประสิทธิภาพในการจัดการอย่างเต็มที่ นอกจากนี้ ในคณะกรรมการผู้ใช้น้ำในรูปแบบปัจจุบันควรมีการแต่งตั้งที่ปรึกษาซึ่งเป็นที่ทางกลุ่มพิจารณาเห็นว่ามีความรู้เกี่ยวกับการชลประทานในพื้นที่เป็นอย่างดีร่วมเป็นคณะที่ปรึกษา ซึ่งจะทำให้ระบบการจัดการใช้น้ำประสบความสำเร็จมากกว่าที่เป็นอยู่

พัชรี อาจหาญ (2538) ซึ่งศึกษาในเรื่องการปรับตัวขององค์กรเพื่อการชลประทานท้องถิ่นต่อกระบวนการแทรกแซงระบบของรัฐ ศึกษากรณีการจัดการเหมืองฝายในลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน ซึ่งทำการศึกษาในพื้นที่บ้านป่าจี้ อำเภอมะแตง จังหวัดเชียงใหม่ สรุปได้ว่า แม้มีการเข้ามาแทรกแซงจากรัฐ ก็ตาม แต่ชุมชนได้มีการปรับตัวเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อหลักประกันหรือความมั่นคงในการใช้น้ำของชุมชนเอง โดยชุมชนมีการปรับตัวและแสวงหาทางออกในหลายๆ วิธีร่วมกัน ได้แก่ การร่วมแบ่งน้ำกับพื้นที่เพาะปลูก หรือในบางพื้นที่ใช้วิธีการปรับเปลี่ยนตารางการเพาะปลูกพืชพันธุ์ให้สอดคล้องกับการปล่อยน้ำของเขื่อน หรือในบางพื้นที่มีการปรับตัวเพื่อพึ่งตนเองของชาวนา กล่าวคือ มีการขุดเจาะบ่อบาดาลเพื่อสูบน้ำใต้ดินมาใช้ หรือ ในบางรายขุดสระและบ่อน้ำซับขึ้นมาใช้ในขณะรอการปล่อยน้ำของเขื่อน เป็นต้น

อุไรวรรณ ดันกิมหยง (2528) ได้เสนอไว้ว่า องค์กรเหมืองฝายจะไม่จําแนกต่อการเข้ามาของเกษตรในรูปแบบใหม่ที่เน้นด้านการส่งออกเป็นหลัก หากแต่จะปรับตัวและเรียนรู้เพื่อที่จะนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ หรือปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจสมัยใหม่มาใช้ในการจัดการน้ำแบบดั้งเดิมให้เป็นไปได้อย่างดียิ่งขึ้น ดังเช่น ในประเด็นของการแย่งใช้น้ำแล้ง พบว่า การแก้ปัญหาดังกล่าวทำให้เกิดองค์กรเหมืองฝายที่มีการจัดการตารางการให้น้ำใหม่ขึ้นมา หรือเกิดจากตัวผู้นำที่เป็น

ทั้งนายเหมืองและกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจความขัดแย้งและเป็นที่ยอมรับของชุมชน รวมถึงปัญหาที่เกิดจากการสร้างอ่างเก็บน้ำในช่วงต้นน้ำ (Upstream) โดยการสนับสนุนและให้ทุนจากรัฐ ซึ่งหมายถึง กรมชลประทานนั่นเอง

งานศึกษาอีกชิ้นหนึ่งในประเด็นปัญหาเดียวกันนี้ คือ งานของ Person (1996) อ้างใน ชมวีว ยะสารวรรณ (2543) คือ การให้ความสำคัญกับองค์กรเหมืองฝายโดยเน้นไปที่ตัวผู้นำเหมืองฝาย เพราะเห็นว่าเป็นบุคคลที่สำคัญในการดำรงการจจัดการระบบเหมืองฝายให้อยู่ต่อเนื่องได้ โดยผู้นำจึงเป็นเสมือนตัวแทนที่จะเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ความต้องการของชุมชนกับสังคมภายนอก เช่น หน่วยงานราชการผู้นำควรมีการเรียนรู้ทักษะในด้านต่างๆ ที่เพิ่มเข้ามาในชุมชน เรียนรู้การติดต่อกับหน่วยงานทางราชการ การเขียน โครงการเสนอของงบประมาณในการจัดการชลประทานชุมชน และผู้นำควรมีผลตอบแทนจากการทำงานไม่ใช่เพียงแรงงานอาสาสมัครเท่านั้น

วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2528) ได้อธิบายถึงการชลประทานประเภท “การส่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก” หรือที่นิยมเรียกกันในปัจจุบันว่า “การเกษตรชลประทาน” ในพื้นที่ตัวอย่างศึกษาหรือในแอ่งที่ราบ เชียงใหม่ - ลำพูน ที่เด่นชัดนั้นคือ การเหมืองฝาย ที่ต้องมีการสร้างฝายทดน้ำ (weir) หรือเขื่อนทดน้ำ (diversion dam) เพื่อทดน้ำในแม่น้ำลำธารให้มีระดับสูงตามความต้องการ แล้วขุดคลองหรือลำเหมืองส่งน้ำไปสู่ไร่นาหรือพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งแบ่งได้ตามลักษณะการดำเนินการเทคนิควิธีการก่อสร้าง และอาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆ เป็น 2 ลักษณะ หรือ 2 ระบบใหญ่ดังกล่าวแล้วคือ

1. ระบบเหมืองฝายของราษฎร ที่ราษฎรผู้ใช้น้ำร่วมกันส่งแรงงานมาก่อสร้างตัวฝาย ด้วยวัสดุหาง่ายในท้องถิ่น (ใช้ประโยชน์ชั่วคราวหรือไม่ถาวร) ขุดลำเหมือง ควบคุมดูแลการส่งน้ำ ตลอดจนการซ่อมแซมปรับปรุงตัวฝาย ขุดลอกทำความสะอาดลำเหมือง และกิจการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ภายในกลุ่มประโยชน์ของตน ที่มีแก่ฝายหรือแก่เหมือง ในฐานะหัวหน้าน้ำที่มาจากกรเลือกตั้งของผู้ใช้น้ำทุกคน ทำหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงร่วมกับคณะกรรมการ เหมืองฝายที่ตนเลือกมาช่วยงาน และพื้นที่ส่งน้ำหรือพื้นที่ในความดูแลโดยทั่วไปแล้วจะมีขนาดเล็ก คือ ประมาณตั้งแต่ 50 ไร่ ถึงไม่เกิน 10,000 ไร่ กรมชลประทานได้รวบรวมข้อมูลของเหมืองฝายราษฎรในแอ่งที่ราบ เชียงใหม่ว่ามีประมาณ 2,009 ระบบหรือโครงการคลุมพื้นที่ประมาณ 600,000 ไร่ (พ.ศ. 2506 - 2512)

2. ระบบเหมืองฝายของรัฐบาล หรือที่เรียกกันว่า “โครงการชลประทานหลวง” ที่รัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้รับผิดชอบในการก่อสร้างตัวฝายในสภาพถาวร ขุดคลองส่งน้ำตามหลักวิชาการทางวิศวกรรมชลประทาน ทั้งคลองสายใหญ่ คลองซอย คลองแยกซอย ตลอดจนอาคารบังคับน้ำต่างๆ ประตุน้ำปากคลอง คูส่งน้ำ ฯลฯ ส่วนการดูแลการส่งน้ำและบำรุงรักษา

ระบบนั้นเจ้าหน้าที่ของรัฐจะรับผิดชอบในระดับโครงการจนถึงระดับท้องถิ่น (Farm turn-out) และตั้งแต่ระบบท้องถิ่นลงมา คือ การส่งน้ำในแปลงนาให้อยู่ในความรับผิดชอบของเกษตรกรผู้ใช้น้ำ

2.10.2 บทบาทและการมีส่วนร่วมของชุมชน

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทขององค์กรในท้องถิ่นที่มีต่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า องค์กรในท้องถิ่นมีความต้องการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิด การตัดสินใจ และปฏิบัติในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น และยังพบว่าพระและครูมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมากที่สุด และเพศชายมีส่วนร่วมมากกว่าเพศหญิง

ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537) ได้ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่า ไม้ป่าของชุมชน พบว่า การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวคิด 3 ประการ

1. สนใจและห่วงกังวล เริ่มต้นที่บุคคลแล้วจึงกลายเป็นส่วนร่วม
2. ความเดือดร้อนไม่พอใจร่วมกันในสถานการณ์หนึ่งๆ
3. การตกลงในร่วมกันจะเปลี่ยนกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา

ชูเกียรติ ลีสุวรรณ (2532) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การให้ความรู้ความเข้าใจระดับตำบลในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำการวิจัยที่จังหวัดลำปาง ซึ่งพบว่า

1. ประชาชนโดยทั่วไปมีความรู้พื้นฐานเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติต่อการดำเนินชีวิตค่อนข้างดี
2. โครงข่ายทางสังคมไม่ซับซ้อน ประชาชนส่วนใหญ่ให้ความเคารพนับถือต่อผู้ใหญ่บ้านของตนเอง
3. สื่อสำคัญในการให้ความรู้ความเข้าใจเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ได้แก่ หอกระจายข่าว วิทยุ และโทรทัศน์

นอกจากนี้ยังพบว่า ความเข้มแข็งขององค์กรประชาชน ซึ่งรวมตัวกันเป็นปีกล้วนนั้น จะต้องสร้างกฎเกณฑ์ของชุมชนขึ้นมา โดยให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นทุกคนในชุมชนยอมรับในกติกาของชุมชน ทุกคนจึงช่วยกันดูแลรักษาป่าเป็นอย่างดี

ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ (2531) ได้ศึกษาโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง พบว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนมีอยู่ 5 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา มีการพิจารณาปัญหา และจัดระดับความสำคัญของปัญหา ตลอดจนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ

2. การมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุของปัญหา
3. การมีส่วนร่วมในการพิจารณาแนวทางและวิธีการแก้ปัญหา ได้แก่ แผนโครงการเป็นขั้นตอน นโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ
4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา เช่น การดำเนินโครงการซึ่งต้องทำประโยชน์กับโครงการ
5. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรม เช่น สรุปผลของโครงการว่าบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้หรือไม่

คูสิต เวชกิจ (2535) ได้ทำการศึกษาถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าไม้ชุมชน พบว่า สถานภาพทางสังคม การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน จะก่อให้เกิดความแตกต่างในเรื่องระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการ ส่วนระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน และอายุ จะก่อให้เกิดความแตกต่างในเรื่องระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการ ตามลำดับ ข้อเสนอแนะในเอกสาร คือ ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนการเสนอความต้องการ ในการจัดการจะได้ตรงกับความต้องการของประชาชนในชุมชนมากที่สุด และควรให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งสื่อมวลชนต่างๆ ได้ประชาสัมพันธ์โครงการดังกล่าวด้วย

2.10.3 การจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร

สมเจตน์ จันทรวัดน์ (2526) กล่าวถึงการลดความต้องการน้ำโดยการจัดการ (Demand reduction through management) การใช้น้ำในการเกษตร เนื่องจากว่าการชลประทานเป็นการใช้น้ำปริมาณมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้น้ำกิจกรรมอื่นๆ ในปัจจุบันนี้ ดังนั้น ศักยภาพในการหาแหล่งน้ำใหม่เพื่อการชลประทาน โดยวิธีการอนุรักษ์น้ำจะมีมากที่สุด วิธีการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยไม่ต้องหาแหล่งน้ำใหม่เพื่อการชลประทาน ได้แก่ การลดความต้องการน้ำของพืช ซึ่งใช้ในการเจริญเติบโต อย่างไรก็ตาม การทำดังกล่าวนี้เป็นการทำยากมาก ทั้งนี้เพราะการระเหยน้ำจากพืชสำหรับการให้ผลผลิตสูงสุดของแต่ละพันธุ์นั้นค่อนข้างคงที่ แต่มีโอกาสที่จะลดพื้นเปียก (reduce surface wetting) เพื่อไม่ให้สูญเสียน้ำสามารถทำได้ หรือการใช้พืชที่อายุสั้น หรือการใช้พืชชนิดอื่นปลูกแทนซึ่งมีความต้องการน้ำน้อยกว่าพืชเดิม อย่างไรก็ตาม วิธีการเหล่านี้ก็มีข้อจำกัด ทั้งนี้เนื่องมาจากความกดดันทางสังคม นโยบายและเศรษฐกิจ ซึ่งจะเป็นสิ่งบงการให้เกษตรกรปลูกพืชชนิดใด มีบางกรณีในบริเวณที่มีการใช้น้ำซึ่งมีคุณภาพลดลงก็อาจช่วยในความพยายามการอนุรักษ์น้ำ ทั้งนี้เพราะว่า พืชบางชนิดทนทานต่อความเป็นเกลือ (salt - tolerant) เนื่องจากว่าแหล่งน้ำที่นำมาใช้ในการเกษตรหรือชลประทานนั้น มีมากเกินกว่าใช้ในทางเกษตร โดยการระเหยน้ำของพืช ซึ่งจะเห็นได้ว่าการสูญเสียเกิดขึ้น และการสูญเสียนี้มีหลายประการซึ่งจำเป็นต้องกำจัดการสูญเสียน้ำ และการสูญเสียนี้เกิดจากกลุ่มใหญ่ซึ่งทำให้เกิดการสูญเสียน้ำหลาย

อย่าง (large group of “losses”) ซึ่งสามารถจะแก้ไขเพื่อให้มีน้ำให้ผู้อื่นใช้ (คนหนึ่งสูญเสียน้ำเป็นการทำให้ผู้อื่นได้รับน้ำ) ในขณะที่เดียวกันกลุ่มที่สองอาจมีการสูญเสียที่แท้จริงเกิดขึ้น (true losses) โดยทั่วๆ ไปแล้วผู้สูญเสียน้ำกลุ่มแรกจะทำหน้าที่เหมือนเป็นการเปลี่ยนสถานที่ของน้ำเพื่อทำให้กลุ่มอื่นๆ ในสถานที่อื่นสามารถนำเอาน้ำนี้มาใช้ใหม่ได้อีก ความสามารถในการนำน้ำที่สูญเสียนี้กลับมาใช้อีก (recoverable losses) เป็นรากฐานการลดการสูญเสียทางเศรษฐกิจหรือทางด้านพลังงานเพราะว่าสามารถนำกลับมาใช้ได้อีก (recovered) วิธีการเหล่านี้มีทางที่เป็นได้มาก เช่น การสูญเสียโดยการรั่วซึม (seepage) การสูญเสียในรูปของน้ำที่ไหลบ่า (runoff losses) ซึ่งสามารถจะทำได้โดยการปรับปรุงทางการจัดการและการปรับปรุงทางด้านเทคนิคและขบวนการทางกล (mechanical processes) ต่างๆ

ปราโมทย์ ไม้กลัด (2541) ได้กล่าวถึงการจัดการ หมายถึง การดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกันอย่างเป็นระบบสัมพันธ์กัน เพื่อให้มีประสิทธิภาพสูงสุด ส่วนคำว่า การจัดการน้ำ จะมีความหมายครอบคลุมกว้างมาก ทุกกิจกรรมหลายๆ กิจกรรมรวมอยู่ด้วยกัน ไม่ใช่การส่งน้ำหรือเอาน้ำมาแจก แต่เป็นการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างรวมกันอย่างเป็นระบบสัมพันธ์กัน เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาน้ำเสีย การบริหารจัดการน้ำได้ดี จะต้องบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ให้สอดคล้องกับทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องในกลุ่มน้ำนั้นด้วย

การจัดสรรน้ำในระดับแปลงนา เป็นการจัดสรรน้ำในระดับสุดท้ายที่เล็กที่สุด กล่าวคือ มีสมาชิกที่จัดสรรน้ำร่วมกันตั้งแต่ 2 – 10 คน ที่ร่วมกันตกลงใจว่าจะเอาคันนาตรงไหน ระบายน้ำทิ้งตรงไหน และแปลงไหนจะให้น้ำมากกว่ากัน เป็นต้น และการจัดการน้ำระดับนี้ มีความสัมพันธ์กับระบบเครือข่ายเป็นอย่างมาก ทั้งมีเป็นผลมาจากระบบการแบ่งปันมรดกที่ซึ่งเกิดขึ้นมาหลายชั่วอายุคนแล้ว เป็นเหตุให้ผู้ที่มีที่นาติดกันจะเป็นเครือญาติกัน ทำให้ไม่ค่อยมีปัญหาการจัดการน้ำภายในสามารถแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

1. แบบที่ได้น้ำจากลำเหมืองหลักหรือลำเหมืองซอยโดยตรง เป็นแบบสมาชิกแต่ละคนจะมีแต่รับน้ำของตนเองและการจัดสรรน้ำให้สมาชิกที่มีแต่รับน้ำโดยตรง จากลำเหมืองหลักจะถูกหัวหน้าเหมืองฝายและผู้ช่วยเหมืองฝาย ควบคุมการใช้ น้ำ ส่วนการจัดสรรน้ำให้สมาชิกผู้ใช้ลำเหมืองซอยร่วมกัน จะมีการตกลงกันภายในสมาชิกกลุ่มย่อยกันว่า แต่ละคนจะได้รับน้ำที่เหมาะสม และตามเวลาที่ต้องการ เพื่อให้พืชที่ปลูกไม่ตายและสามารถได้ผลผลิตพืชที่ปลูก

2. แบบน้ำฮั่วหรือน้ำผ่า เป็นการรับ/ส่งน้ำจากแปลงหนึ่งไปยังอีกแปลงหนึ่ง กล่าวคือ การไหลของน้ำจากแปลงที่อยู่ในระดับสูงกว่าไปยังแปลงที่อยู่ในระดับต่ำกว่า และการใช้

น้ำแบบนี้สมาชิกร่วมกันตกลงว่าจะให้น้ำเข้าทางไหน หรือจะเข้าคันทนาตรงไหน ปริมาณน้ำไหลมากแค่ไหน หรือเร็วแค่ไหนที่จะไม่ทำให้พืชเกิดความเสียหาย และระบายน้ำทิ้งที่ไหน

อภิชาติ อนุกุลอำไพ (2524) ได้กล่าวถึงความหมายของการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรคือ เป็นการทำให้สภาพดินมีความชุ่มชื้นที่พอเหมาะแก่การเจริญเติบโตของพืช ความหมายของการจัดการน้ำมิได้จำกัดเพียงแต่ความรู้ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติการให้น้ำเท่านั้น แต่ยังหมายความรวมถึงความรู้พื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างดิน น้ำ พืช แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร การให้น้ำ ส่งน้ำ และการระบายน้ำอีกด้วย

กรมส่งเสริมการเกษตร (2537) ได้กล่าวถึงการจัดการน้ำในระดับไร่นาว่าเป็นการจัดการน้ำในระดับคูน้า และแปลงเพาะปลูกพืชของเกษตรกร ซึ่งเป็นที่สำหรับผลิตพืชผลทางการเกษตร ซึ่งการจัดการน้ำในระดับไร่นาจะผสมผสานการดำเนินการด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยเช่น สถาบันเกษตรกรผู้ใช้น้ำด้านเศรษฐกิจเป็นต้น ซึ่งการจัดการน้ำในระดับไร่นาจะอยู่ในความรับผิดชอบของเกษตรกรและองค์กรผู้ใช้น้ำ

กิตติพงษ์ วุฒิจำนงค์ (2529) ได้สรุปว่า การจัดการน้ำ เป็นกระบวนการจัดการหาน้ำ โดยมนุษย์เพื่อนำเอามาทำการเกษตรในพื้นที่ที่มีปริมาณน้ำฝนไม่เพียงพอหรือการแผ่กระจายของฝนไม่ดีที่จะดำเนินการส่งน้ำหรือแจกจ่ายน้ำแก่พืชได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของดิน น้ำ พืช เพื่อจะได้กำหนดปริมาณน้ำที่ต้องการระยะห่างของการให้น้ำที่เหมาะสมกับชนิดของดินและพืช การทราบถึงความสัมพันธ์ต่างๆ เพื่อที่จะได้กำหนดวิธีการให้น้ำแก่พืชได้อย่างเหมาะสม

ดิเรก ทองอร่าม (2525) กล่าวว่า การใช้น้ำเพื่อการเกษตรเป็นการใช้น้ำประเภทสูญเสียชีวิต คือเมื่อเกษตรกรผันน้ำเข้าไปใช้ในแปลงนาส่วนใหญ่ก็จะระเหยเป็นไอน้ำไป พืชใช้แปลงและลงไปดินบ้างมีส่วนน้อยประมาณร้อยละ 20-30 ไหลลงกลับแม่น้ำอย่างเดิมนั้นเกิดจากเกษตรกรขาดความรู้เรื่องการจัดการน้ำหรือยังไม่มีแหล่งกักเก็บน้ำในฟาร์มเป็นของตนเอง

2.10.4 การพัฒนาและการผลิตในระบบทุนนิยม

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2548) ได้กล่าวว่า สภาพเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมโลกที่ทำให้การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบที่ผ่านมามองร้อยปีเกือบจะเป็นไปไม่ได้แล้ว การเผาผลาญเชื้อเพลิงจากฟอสซิลทำให้อุณหภูมิโลกสูงขึ้นเรื่อยๆ การสูญเสียบ่าไม้เมืองร้อนทำให้ดินฟ้าอากาศแปรปรวนจนมนุษย์ปรับตัวตามเกือบไม่ได้ การปล่อยสารอันตรายจากภาคอุตสาหกรรมขึ้นไปสู่บรรยากาศมีผลให้ชั้น โอโซนเบาบางลง กระทั่งทะลุไปในบางที่บางแห่ง ขณะเดียวกันมลภาวะใน

ท้องทะเลก็เพิ่มขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง การสูญพันธุ์ของสรรพสัตว์ก็เกิดขึ้นตลอดเวลา เนื่องจากการสูญเสียดินที่อยู่ดั้งเดิม

สภาพดังกล่าวเมื่ออ่านความหมายออกมาแล้ว เราก็จะพบว่าการยกระดับเงื่อนไขทางวัตถุของประเทศที่กำลังพัฒนาให้ทัดเทียมกับมาตรฐานตะวันตกนั้น แทบจะเป็นไปไม่ได้เลย เนื่องจากโลกไม่มีทรัพยากรเพียงพอ

ในขณะที่โลกทางกายภาพเสื่อมทรุดลงเช่นนี้ กระแสโลกาภิวัตน์ที่พัฒนาแรงก็ยังคงกระตุ้นหนุนลัทธิบริโภคนิยมอย่างสุดขั้ว และหาทางเข้ามาใช้ประโยชน์ทรัพยากรในประเทศที่กำลังพัฒนาอยู่ตลอดเวลา บรรดาทุนข้ามชาติทั้งหลายเข้ามาแก่งแย่งกำไรระยะสั้นในประเทศที่อ่อนแอ และย้ายฐานการผลิตทางอุตสาหกรรมที่เป็นผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมมาไว้ในประเทศที่มีพลังการผลิตต่ำกว่า ซึ่งมีแรงงานราคาถูกและมีสำนึกเรื่องสิ่งแวดล้อมน้อยกว่าผู้คนในประเทศของตน

สภาพเช่นนี้ หมายถึงว่าประเทศอย่างประเทศไทยของเราไม่เพียงแต่จะถูกดูดซับผลพวงของการพัฒนาไปในรูปของเงินตราเท่านั้น หากยังจะกลายเป็นที่ทิ้งขยะของโลกที่มั่งคั่งกว่าอีกด้วย

อุไรวรรณ ตันกิมทอง (2528) จากการศึกษาเหมืองฝายเพื่อการพัฒนาชุมชนและนิเวศสู่ความยั่งยืน พบว่าการรวมศูนย์อำนาจการปกครองสู่ส่วนกลาง และการปฏิรูปการเมือง ซึ่งเกิดจากการเร่งรัดการพัฒนาชนบทและการเกษตร ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลกลางภายหลังทศวรรษ 2005 ที่ต้องการให้เปลี่ยนแปลงไปปลูกพืชเพื่อการค้า ด้วยเทคโนโลยีเกษตรสมัยใหม่ แต่ชาวบ้านบางท้องที่ เช่น ชาวนาในเขตอำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ แม้ยังใช้ระบบเหมืองฝายเดิมสำหรับการจัดการน้ำ แต่ก็ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างขององค์กรเหมืองฝาย ให้มีบทบาทและรับหน้าที่ใหม่ๆ มากมายจากรัฐ มีโครงสร้างที่ซับซ้อนมากขึ้น จากที่ต้องจัดการระบบชลประทานที่ต้องใช้น้ำมากขึ้น รัฐจึงต้องเข้ามาเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีตัวฝายให้ถาวรมากยิ่งขึ้น ซึ่งทุกอย่างในการวางแผนกลุ่มชาวนาผู้ใช้น้ำจะขอเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยทุกครั้ง

พัชรี อาจหาญ (2538) แอนดรู เทอร์ตัน เสนอว่า รัฐมีบทบาทโดยตรงในการสืบทอดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมแบบทุนนิยมในชนบทให้ดำเนินต่อไปได้ โดยสามารถครอบครองความเป็นใหญ่เอาไว้ได้ และสร้างเงื่อนไขที่เอื้อต่อการที่ระบบทุนนิยมจะเข้าสู่ชนบทด้วยการจัดขวาง ปรามปรามลดทอน โดยอาศัยบรรดาอำนาจท้องถิ่นและการพัฒนาของรัฐ บั่นทอนความสามารถในการฉีกกำลังกันในชนบทและการจัดองค์กรในหมู่บ้านชนบท

ชยันต์ วรรณภูติ (2533) ได้ชี้ให้เห็นว่ารัฐได้เป็นกลไกสำคัญในการสืบทอดความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิตแบบทุนนิยม โดยผ่านกระบวนการพัฒนาของรัฐฉีกหมู่บ้านเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองระดับชาติ เพื่อเอื้ออำนวยให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมแทรกตัวเข้าไปใน

สังคมหมู่บ้านและช่วยให้บางชนชั้นสะสมทุนร่ำรวยขึ้นมาได้ การพัฒนาชนบทก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งในชนบทเอง เมื่อรัฐได้แทรกตัวเข้าไปในหมู่บ้าน โดยผ่านกระบวนการพัฒนาสาธารณูปโภคและคุณภาพชีวิตในด้านต่างๆ

2.10.5 ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรน้ำ

มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด (2544) อ้างใน (มุลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548) ในงานวิจัยได้กล่าวถึงระบบสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำเกิดขึ้นมาจากบทบาทหน้าที่ของชุมชนในการดูแลรักษาการจัดการเหมืองฝายมาช้านาน สิทธิสมาชิกในชุมชนย่อมมาก่อนสิทธิของคนภายนอก ซึ่งไม่ได้มีบทบาท หรือร่วมลงทุนในการจัดการชลประทานพื้นบ้าน ดังนั้นการกำหนดสิทธิขึ้นมาใหม่โดยไม่คำนึงถึงระบบสิทธิดั้งเดิมย่อมก่อให้เกิดความขัดแย้งในการจัดการน้ำ และทิศทางการสร้างความเข้มแข็งให้แก่สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำและลุ่มน้ำอยู่กับการเสริมกระบวนการเรียนรู้ในระดับหน่วยนิเวศวัฒนธรรมย่อย และการเรียนรู้ร่วมกันของเครือข่ายของชุมชนตลอดลุ่มน้ำ ทั้งด้านระบบนิเวศที่หลากหลาย กลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ระบบเศรษฐกิจที่หลากหลาย และสถานการณ์ปัญหาที่มากกระทบ เพื่อให้เกิดกระบวนการต่อรอง กำหนดสิทธิการจัดการทรัพยากรน้ำที่เป็นพลวัตเท่าทันการเปลี่ยนแปลง การร่างกฎหมายการจัดการน้ำควรตระหนักในประเด็นนี้สำคัญ

มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ (2548) ได้กล่าวถึงทรัพยากรน้ำว่า น้ำกำลังจะถูกรัฐจัดการให้เป็นทรัพย์สิน และสินค้า แต่น้ำในระบบคิดของชุมชนหาใช่เป็นทรัพย์สินที่ครอบครองซื้อขายไม่ แม้ระบบเศรษฐกิจในปัจจุบันจะปรับมาสู่เศรษฐกิจการตลาดมากขึ้น และเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่งยวด แต่ความสำคัญในการจัดการน้ำเบื้องต้นยังอยู่ในที่ความอยู่รอด ความเป็นธรรมและความยั่งยืนทางนิเวศ เศรษฐกิจและสังคมเสมอ แม้จะมีการเก็บค่าปรับในการดูแลการรวมกลุ่มเหมืองฝาย แต่ก็หาใช่ค่าน้ำในฐานะทรัพย์สิน ในการจัดการทรัพยากรน้ำ ชุมชนได้ลงทุนทางสังคม วัฒนธรรม เช่นการร่วมออกแรงในการซ่อมเหมืองฝาย การจ้างแรงงานภายนอกอาจมีบ้าง แต่ไม่ใช่เป็นระบบหลักในการจัดการ สิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน จึงเป็นสิทธิจากการมีน้ำที่ร่วมกันจัดการ มิใช่ทรัพย์สินตามที่รัฐกำหนด แต่เมื่อใดก็ตามที่รัฐกำลังสร้างระบบสิทธิในฐานะทรัพย์สินที่ซื้อขายได้ จะส่งผลให้ระบบการลงทุนทางสังคมร่วมกันของชาวบ้านลดน้อยลง การมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมลดน้อยลง ต้นทุนการผลิตของชุมชนจะสูงขึ้น จึงเกิดปัญหาความเดือดร้อนและเปิดโอกาสให้กลุ่มภายนอกเช่น บริษัท เข้ามามีอำนาจน้ำผ่านกลไกของคณะกรรมการลุ่มน้ำที่รัฐเป็นผู้จัดตั้ง

สหวิทยา วิชา และนิคม บุญเสริม (2547) ได้กล่าวถึงชุดความรู้เกี่ยวกับลุ่มน้ำว่าแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากแนวคิดของภาครัฐที่เน้นการจัดการและควบคุมทรัพยากรของลุ่มน้ำ ตามกรอบของระเบียบ กฎหมายที่รัฐเป็นผู้กำหนดขึ้นมา โดยมองว่าประชาชนเป็นผู้กระทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากร ซึ่งมีสมมติฐานว่า รัฐเป็นเจ้าของ

ส่วนความรู้อีกด้านหนึ่งนั้นเป็นของท้องถิ่น ที่ถูกอธิบายในฐานะที่ชุมชนกับลุ่มน้ำมีความสัมพันธ์กันในเชิงวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิต และชุมชนได้สร้างระบบความสัมพันธ์กับลุ่มน้ำผ่านความเชื่อและพิธีกรรมที่แสดงออกถึงความเคารพและความกตัญญูต่อธรรมชาติ ปัจจุบันความคิด 2 กระแสหลักนี้ยังมีความขัดแย้งกันอยู่ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นแนวคิดที่ตรงกันข้ามเลยก็ว่าได้ แต่อย่างไรก็ตามแนวความคิดของทั้ง 2 ฝ่ายนี้ ต่างก็ตระหนักถึงข้อจำกัดและข้อดีของตนและควรเริ่มเรียนรู้ถึงความแตกต่างของกันและกันทั้งนี้เพื่อให้เกิดบูรณาการทางความคิด และการจัดการรวมทั้งสร้างความรู้ใหม่ที่มีความเหมาะสมการพัฒนาลุ่มน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำในแต่ละพื้นที่ให้เกิดความยั่งยืนในระยะยาว

มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ถอดรหัสสงครามแย่งชิงน้ำ (2548) ได้กล่าวถึงสิทธิในน้ำต้องกำหนดให้มีสิทธิในหลากหลายมิติ หรือเป็นสิทธิเชิงซ้อน โดยในทางนโยบายต้องยอมรับการผสมผสานรูปแบบของสิทธิต่างๆ ให้สามารถอยู่ร่วมกันและสามารถ่วงดุลกันได้ เพื่อให้เกิดความยุติธรรม ความยั่งยืนและประสิทธิภาพของการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง และ ปัญหาชุมชนขาดจิตสำนึกในการรักษาทรัพยากรในพื้นที่ ขณะเดียวกันรูปแบบของสิทธิต่างๆ ไม่ควรกำหนดให้เป็นกรรมสิทธิ์ หรือสิทธิเด็ดขาด รัฐต้องสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำ กระทั่งก่อให้เกิดการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่เป็นธรรม มีประสิทธิภาพและมีความยั่งยืน ในแง่นี้ กระบวนการร่างกฎหมายทรัพยากรน้ำหรือร่างกฎหมายชลประทาน ต้องเกิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากที่สุด ไม่เพียงการรับฟังความคิดเห็นจากคนกลุ่มหนึ่งที่มีจำนวนน้อยมากในปัจจุบัน และการรวมงานด้านน้ำเป็นกระทรวงทรัพยากรน้ำ ต้องมิใช่กระบวนการทำงานในภาคราชการเป็นหลัก หากแต่จะต้องรับฟังความเห็นจากประชาชน ต่อเป้าหมาย รูปแบบ ภาระหน้าที่ของหน่วยงานใหม่

2.11 สรุปการทบทวนแนวคิด / ทฤษฎี

หลังจากที่ผู้วิจัยได้ทำการ ทบทวนทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังที่กล่าวแล้วในตอนต้น สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้ แนวคิด / ทฤษฎีที่ผู้วิจัยนำมาประกอบใช้ในการวิจัยรวมทั้งสิ้น 8 แนวคิด / ทฤษฎี รวมไปถึงนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยทั้งหมดมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร โดยชุมชน โดยเน้นถึงการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร โดยชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน ทูทางสังคม อันประกอบด้วย วัฒนธรรม ชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้าน เครือข่ายชุมชน ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน อันจะนำไปสู่การเกิดชุมชนที่เข้มแข็ง และการพัฒนาอย่างยั่งยืนในที่สุด จากการทบทวนแนวคิด / ทฤษฎีทำให้ทราบถึงการพัฒนาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน เป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องดำเนินการให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างจริงจัง เนื่องจากการใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันเพิ่งจะเริ่มตระหนักในเรื่องดังกล่าว ทั้งนี้เพราะทรัพยากรสิ่งแวดล้อมต่างๆ มีปริมาณน้อยลงรวมไปถึงทรัพยากรน้ำในขณะที่ปัญหาสิ่งแวดล้อม สภาพความสมบูรณ์ของพื้นที่ต้นน้ำทุดโทรมลง แต่ความต้องการในการใช้น้ำได้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตลอดเวลา

กระบวนการพัฒนาของรัฐที่ผ่านมาได้ผนึกหมู่บ้านเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองระดับชาติ เพื่อเอื้ออำนวยให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมแทรกตัวเข้าไปในสังคมหมู่บ้านและช่วยให้บางชนชั้นสะสมทุนร่ำรวยขึ้นมาได้ การพัฒนาชนบทก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ และความขัดแย้งในชนบทเอง เมื่อรัฐได้แทรกตัวเข้าไปในหมู่บ้าน โดยผ่านกระบวนการพัฒนาสาธารณูปโภคและคุณภาพชีวิตในด้านต่างๆ จึงทำให้ชุมชน หมู่บ้าน ไม่มีทางออก อีกทั้งปัญหาการขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรน้ำนั้น สามารถเกิดขึ้นได้หลายรูปแบบ เช่น การขัดแย้งในเรื่องปริมาณน้ำ การขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ที่อาจจะได้รับจากแหล่งน้ำ และการขัดแย้งในเรื่องคุณภาพน้ำ ทั้งนี้จึงต้องอาศัยการแก้ไขปัญหา โดยให้ความสำคัญในเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน ร่วมกันแก้ไขสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น โดยต้องถือว่าชุมชนเป็นหลักในการแก้ปัญหาแบบการพึ่งตนเอง องค์กรจากส่วนกลางเป็นเพียงแค่ตัวกระตุ้น ตัวเสริม หรือสนับสนุนเท่านั้น กิจกรรมการพัฒนาจะต้องเริ่มจากพื้นฐานของชุมชน เพื่อเพิ่มศักยภาพในการแก้ปัญหา การสร้างความมั่นใจในตนเองของคนในชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การครอบคลุม และการกระจายถึงการสื่อสารข้อมูลเพื่อการพัฒนาขีดความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในท้องถิ่น รวมถึงการให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตและหน้าที่ในการใช้และบำรุงรักษาทรัพยากรที่ตนเองเป็นเจ้าของร่วมกัน การให้ความสำคัญกับระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน รวมถึงระบบการเข้าใจบริบทพื้นที่ของชุมชนเอง และปรับรูปแบบการจัดการทรัพยากร รูปแบบการปลูกพืชให้สอดคล้องกับพื้นที่และปริมาณน้ำ

เมื่อสามารถเข้าใจแนวคิด / ทฤษฎี และนำไปปรับมาใช้ให้เหมาะสม ชุมชนที่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากร โดยตนเองจะเกิดขึ้นได้ในที่สุด

2.12 สรุปการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สรุปสาระที่ได้จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจ 5 ประเด็นดังนี้

1. การชลประทาน

การอธิบายถึงรายละเอียดของระบบชลประทานราษฎร์ ที่ชุมชนมีระบบจัดการสร้างเหมือนฝายจากวัสดุธรรมชาติที่หาได้ในชุมชน และระบบชลประทานรัฐ ที่รัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้รับผิดชอบในการก่อสร้างตัวฝายในสภาพถาวร บุคคลองส่งน้ำตามหลักวิชาการทางวิศวกรรมชลประทานพระราชบัญญัติชลประทานราษฎร์ โครงสร้างการจัดองค์กรของระบบชลประทานราษฎร์ในภาคเหนือ รวมถึงการปรับตัวของชุมชนเพื่อการรักษาระบบชลประทานเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่อกระบวนการแทรกแซงจากระบบชลประทานของรัฐ จากการทบทวนงานวิจัย ทำให้ทราบถึง การปรับตัวของชุมชน ถึงแม้มีการเข้ามาแทรกแซงจากรัฐก็ตาม แต่ชุมชนได้ปรับตัวเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อความมั่นคงในการใช้น้ำของชุมชนเอง โดยชุมชนมีการปรับตัวและแสวงหาทางออกในหลายๆวิธีร่วมกัน เช่น การร่วมแบ่งน้ำกับพื้นที่เพาะปลูก หรือในบางพื้นที่ใช้วิธีการปรับเปลี่ยนตารางการเพาะปลูกพืชพันธุ์ให้สอดคล้องกับการปล่อยน้ำของเขื่อน รวมไปถึงการแก้ปัญหาการแย่งชิงน้ำ โดยให้ความสำคัญกับองค์กรเหมือนฝายท้องถิ่น ซึ่งเน้นไปที่ตัวผู้นำเหมือนฝาย (แก่ฝาย) เพราะเห็นว่าเป็นบุคคลที่สำคัญในการเป็นผู้นำการจัดการระบบเหมือนฝายให้อยู่ต่อเนื่องได้ โดยผู้นำนั้นต้องเป็นเสมือนตัวแทนที่จะเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนให้เกิดความร่วมมือในการจัดสรรทรัพยากรน้ำในชุมชน

2. บทบาทและการมีส่วนร่วมของชุมชน

ทำให้ทราบถึงบทบาทขององค์กรในท้องถิ่นที่มีต่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มาของความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนที่รวมตัวกันเป็นปีกแผ่นั้น จำเป็นต้องสร้างกฎเกณฑ์ของชุมชนขึ้นมา โดยให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในทุกขั้นตอนของการทำกิจกรรมในชุมชน ทุกคนในชุมชนควรยอมรับในกติกาของชุมชน รวมถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่นั้นขั้นตอนการเสนอความต้องการ ค้นหาสาเหตุที่มาของปัญหา ลงมือปฏิบัติ ประเมินผล สุดท้ายคือติดตามผล และผลที่ได้รับจากการจัดการทรัพยากรของชุมชนจะต้องตรงกับความต้องการของประชาชนในชุมชนมากที่สุด

3. การจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร

ได้ทราบถึงวิธีการลดความต้องการน้ำโดยการจัดการการใช้น้ำในการเกษตร วิธีการอนุรักษ์น้ำจะมีมากที่สุด ที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยไม่ต้องหาแหล่งน้ำใหม่เพื่อการชลประทาน ได้แก่ การลดความต้องการน้ำของพืชซึ่งใช้ในการเจริญเติบโต ทราบถึงความหมายและวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำที่เหมาะสม คือ การจัดการทรัพยากรน้ำ ไม่ใช่การส่งน้ำหรือเอาน้ำมาแจก แต่เป็นการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างรวมกันอย่างเป็นระบบสัมพันธ์กัน เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาน้ำเสีย การบริหารจัดการน้ำได้ดี จะต้องบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ให้สอดคล้องกับทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องในลุ่มน้ำนั้นด้วย รวมถึงการทำให้สภาพดินมีความชุ่มชื้นที่พอเหมาะแก่การเจริญเติบโตของพืช ความหมายของการจัดการน้ำมิได้จำกัดเพียงแต่ความรู้ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติการให้น้ำเท่านั้น แต่ยังหมายความรวมถึงความรู้พื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างดิน น้ำ พืช แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร การให้น้ำ ส่งน้ำ และการระบายน้ำอีกด้วย

4. การพัฒนาและการผลิตในระบบทุนนิยม

ได้ทราบถึงความเป็นไปได้ในการยกระดับเงื่อนไขทางวัตถุของประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหมดในโลก ให้ทัดเทียมกับมาตรฐานตะวันตกนั้น แทบจะเป็นไปไม่ได้เลย เนื่องจากโลกในปัจจุบันไม่มีทรัพยากรเพียงพอ ดังนั้นจึงควรมีการจัดการ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมในส่วนของประเทศไทยนโยบายของรัฐบาลกลางภายหลังทศวรรษ 2005 ที่ต้องการให้เปลี่ยนแปลงไปปลูกพืชเพื่อการค้า ด้วยเทคโนโลยีเกษตรสมัยใหม่ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างขององค์กรเหมืองฝาย ให้มีบทบาทและรับหน้าที่ใหม่ๆ มากมายจากรัฐ มีโครงสร้างการจัดการทรัพยากรน้ำที่ซับซ้อนมากขึ้น จากการที่ต้องจัดการระบบชลประทานที่ต้องใช้น้ำมากขึ้น รัฐจึงต้องเข้ามาเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีตัวฝายให้ถาวรมากยิ่งขึ้น ซึ่งทุกอย่างในการวางแผนกลุ่มควรให้ชุมชนท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนด้วยทุกครั้ง

5. ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรน้ำ

ได้ทราบถึงความรู้เกี่ยวกับลุ่มน้ำว่าแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากแนวคิดของภาครัฐที่เน้นการจัดการและควบคุมทรัพยากรของกลุ่มน้ำ ตามกรอบของระเบียบกฎหมายที่รัฐเป็นผู้กำหนดขึ้นมา โดยมองว่า ประชาชนเป็นผู้กระทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากร ซึ่งมีสมมุติฐานว่า รัฐเป็นเจ้าของ ส่วนความรู้อีกด้านหนึ่งนั้นเป็นของท้องถิ่น ที่ชุมชนกับลุ่มน้ำมีความสัมพันธ์กันในเชิงวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิต และชุมชนได้สร้างระบบความสัมพันธ์กับลุ่มน้ำผ่านความเชื่อและพิธีกรรมที่แสดงออกถึงความเคารพและความกตัญญูต่อธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่าง

ชุมชนกับทรัพยากรน้ำนั้นมีความแน่นแฟ้น โดยเฉพาะชุมชนในชนบท ดังนั้นเมื่อได้มีการเข้ามาของ
 จัดระบบชลประทานรัฐ โดยไม่คำนึงถึงความเป็นอยู่ วิถีชีวิตเดิมของชุมชน ในส่วนนี้จึงทำให้เกิด
 การรุกรานสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำเดิมที่ชุมชนท้องถิ่นได้เคยมีอยู่ ซึ่งส่งผลให้
 เกิดความอ่อนแอของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนลดน้อยลง เนื่องจากการที่ชุมชนหมดความ
 ตระหนักในการรับผิดชอบ ขาดจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของทรัพยากรในท้องถิ่น ทำให้เกิดความ
 เสื่อมโทรมของทรัพยากรในท้องถิ่นขึ้น เนื่องจากคิดว่าเมื่อรัฐเข้ามาจัดการเป็นส่วนใหญ่แล้ว
 ทรัพยากรนั้นก็จะเป็นไม่ใช่ของตนอีกต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright© by Chiang Mai University—
 All rights reserved